

Л. А. Дубровіна, Л. А. Гнатенко

Археографічний та кодикологічний опис Пересопницького Євангелія

Зміст

Кількість аркушів і матеріал письма	3
Організація сторінки.....	3
Письмо	3
Чорнило.....	3
Блок книги.....	4
Оздоблення Пересопницького Євангелія	5
Оправа рукопису	9
Мова перекладу.....	11
Укладачі, писці, редактори пам'ятки.....	11
Структура тексту	13
Зміст пам'ятки	14
Післямова до книги.....	28
Записи	29
Збереженість рукопису	34
Старі шифри.....	35
Література з опису пам'ятки.....	35

Пересопницьке Євангеліє – унікальна пам'ятка української мови та водночас усієї рукописно-книжної культури нашої держави, об'єкт особливої уваги палеографів, археографів та кодикологів, які вивчають історію рукописної книги, розвиток книжкової техніки, письма та мистецтва середньовіччя. Велике джерелознавче значення Євангелія пояснюється тим, що в умовах усталеної православної традицією анонімності при переписуванні релігійних кодексів це одна з небагатьох атрибутованих рукописних книг XVI ст. Наявність відомостей про місце написання рукопису

(Волинь, Дворецький монастир князів Жеславських та Пересопницький монастир); його створювачів (архімандрита Пересопницького монастиря Григорія та писця Михайла Василієвича з Сянока); точні дати створення (15 серпня 1556 – 29 серпня 1561 рр.); імена жертводавців і покровителів (волинських князів: Парасковії, настоятельниці Дворецького монастиря, до прийняття постригу княгині Настасії Юріївни Жеславської-Гольшанської (Заславської-Ольшанської) та її зятя й дочки – князів Івана Федоровича та Євдокії Черторизьких) – дозволяють вважати цей рукопис еталонним для визначення волинської рукописної школи XVI ст.¹ Атрибутованість Пересопницького Євангелія є важливим підґрунтям для встановлення походження анонімних рукописних книг цього періоду й вивчення рукописно-книжної культури того часу, зокрема, матеріалу та графіки письма й шрифту, оздоблення, системи рубрикації і структурування тексту, принципів формування блоку та організації сторінки, мистецтва книги тощо. Тому детальний археографічний та кодикологічний аналіз Євангелія не лише дає змогу уточнити відомості записів, скласти цілісне уявлення про походження цієї рукописної книги, але і є методичним інструментарієм для вивчення історії книги в Україні в цілому.

Структура запропонованого нами археографічного та кодикологічного опису Пересопницького Євангелія пояснюється деякими особливостями цієї пам'ятки, які мають важливе значення для української мови та культури. Важливість графіко-орфографічного аналізу письма визначила його виокремлення в спеціальну статтю².

Археографічний та кодикологічний опис Пересопницького Євангелія складається із зовнішнього кодикологічного опису; характеристики мови перекладу; відомостей про створювачів кодексу; структури та змісту тексту, а також історії кодексу, що включає записи та всі інші ознаки побутування книги, зокрема шифри та помітки. Додається література з питань опису рукописної книги.

Пересопницьке Євангеліє зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (м. Київ) під шифром: ф. I, № 15512. Це значна за обсягом книга на 482 пергаментних аркушах, в оправі, вагою 9 кг 300 г.

Зовнішній опис рукописної книги є спеціальним методом джерелознавчого аналізу, який використовується кодикологією та археографією для встановлення походження рукописної книги, її змісту та історії побутування.

Кількість аркушів і матеріал письма

Книга складається з 482 пергаментних аркушів розміром 380 x 240 мм, пронумерованих олівцем у правому нижньому куті (імовірно, в 1948 р.). Чисті арк. 1–1 зв., 19 зв., 20 (з пізнішим записом), 128, 203 та 340.

Пергамент двох видів: 1) на арк. 22–74 – білий тонкий, високої якості; 2) на інших арк. рукопису – жовтуватий цупкий.

Організація сторінки

Поле тексту: 255 x 145 мм (арк. 1–15), 280 x 145 (арк. 15 зв.–19), 275–278 x 145 мм (арк. 21 зв.–127, 129 зв.–203 зв., 204 зв.–339 зв., 341 зв.–442 зв.), 275 x 145 мм (арк. 443–481 зв.).

На всіх сторінках текст розміщений на 20 рядках. Показчики читань – на полях. Сумарії та глоси вписані в текст і обведені рамкою.

Письмо

Пересопницьке Євангеліє писане різними *типами письма* – уставом та півуставом з елементами скоропису, притаманними для волинської книжкової писарської школи³. Для шрифту характерними є графічна виразність, декоративність і пропорційність, з використанням чітко виписаних літер розміром: для першої частини рукопису 6 x 6–8 мм, для другої – 7 x 7–9 мм; з витриманими відступами між рядками: для першої частини 7–8 мм, для другої – 8 мм.

На думку О. Грузинського, рукопис не має собі рівних за красою, витонченістю і довершеністю орнаменту письма⁴.

Чорнило

Тексти пам'ятки писані чорнилом різних кольорів: темно-коричневим чорнилом на арк. 1–4 зв.; інтенсивно темно-коричневим чорнилом різних відтінків на арк. 5–481 зв. (з арк. 155 зв. – майже чорним). Сумарії та глоси писано темно-коричневим чорнилом. Передмова до Науки читання, заголовки Євангеліїв, тексти в рамках-заставках, номер першої глави та зачала на початку кожного Євангелія писано золотом по кіноварному ґрунті. Показчики читань на полях зроблено кіновар'ю, арк. 1–243, 261 зв., 335–339 зв., 341–343, 380 зв.–482, та суриком, арк. 236, 243–259 зв., 260–263, 342 зв.–380, 412. Сигнатури зшитків писано інтенсивно темно-коричневим та темно-коричневим чорнилом. Редакторські

правки середини XVI ст. зроблені темно-коричневим чорнилом, правки пізнішого часу – коричневим чорнилом.

Блок книги

Складається з 63 зшитків, переважно по вісім аркушів, але зустрічаються й зшитки з різною кількістю аркушів⁵. Сигнатури відповідають часу створення рукопису, розміщені традиційно в нижньому правому куті. Для кожного Євангелія починається нова сигнатура, виконана різними почерками, що відповідають почеркам рукопису.

- I сигнатура: арк. 1–127 (від початку рукопису та до кінця Передмови Євангелія від Марка). Зшитків 17: I⁷, II⁸, III⁵, IV⁸–IX⁸, X⁶, XI⁸–XII⁸, XIII⁶–XIV⁶, XV⁸–XVII⁸. У першому зшитку арк. 1 є форзацом, останній аркуш зрізано. Зшиток 17-й завершується арк. 126. На арк. 127 розміщено кінець Передмови до Євангелія від Марка, внизу аркуша писцем проставлено номер сигнатури зшитка 18-го. Проте цей аркуш є складовою частиною першого зшитка Євангелія від Марка, на останньому аркуші якого писцем проставлено номер сигнатури \bar{a} . Сигнатура виконана одним почерком. Вона знаходиться на останньому аркуші зшитків I, IV; на першому аркуші зшитка III; на першому й останньому аркушах зшитків II, V–XVII.
- II сигнатура: арк. 128–203 (від початку тексту Євангелія від Марка та до кінця Передмови Євангелія від Луки). Зшитків 11: I⁵, II⁶, III⁸–X⁸, XI². Про перший зшиток див. вище, в поясненнях до останнього зшитка I сигнатури. Зшиток XI складений з одного суцільного аркуша, на ньому розміщені кінець Передмови до Євангелія від Луки та мініатюра апостола Луки. Сигнатура двох почерків: на зшитках I–IV – тим же почерком, що і сигнатура Євангелія від Матвія; іншим – на V–X (з арк. 154). Вона знаходиться на останньому аркуші зшитка I, на першому аркуші зшитків II–X, відсутня на XI.
- III сигнатура: арк. 204–339 (від початку тексту Євангелія від Луки та до кінця Передмови Євангелія від Йоана). Зшитків 17 по вісім арк. Сигнатура трьох почерків, кіновар'ю зроблена на зшитку IV: на II–IV – тим же почерком, що і текст Євангелія від Луки на цих аркушах; на V–IX (з арк. 236) – тим же почерком, що і сигнатура зшитків V–X Євангелія від Марка; на зшитках X–XVII (з арк. 276) – тим же почерком, що і сигнатура Євангелія від Матвія. Вона знаходиться на

останньому аркуші зшитка I, на першому аркуші зшитків II, III, V–XVII, на першому й останньому аркушах зшитка IV.

IV сигнатура: арк. 340–482 (від початку тексту Євангелія від Йоана та до кінця пам'ятки). Зшитків 18: I⁸–XII⁸, XIII⁶, XIV⁸–XVII⁸, XVIII⁹. Зроблена одним почерком, тим же почерком, що і сигнатура Євангелія від Матвія. Вона знаходиться на останньому аркуші зшитка I, на першому аркуші зшитків II–XVIII.

Оздоблення Пересопницького Євангелія

сучасне рукопису, поєднує різні техніки, стилі, засоби прикрашення рукописних книг і виконувалося, очевидно, двома анонімними майстрами: професійним ілюмінатором книги та менш досвідченим оздоблювачем.

Орнамент Пересопницького Євангелія та його стильові особливості спеціально вивчали О. Грузинський, Г. Павлуцький та Я. Запаско⁶. Найбільший внесок у вивчення мистецтва цієї книги зроблений Я. Запаском, який вважає її перлиною українського книжкового мистецтва XVI ст. Він особливо відзначає високий рівень мініатюр, виконаних у традиціях іконописної школи того часу, а також оригінальність плетінчастої та рослинної орнаментики рукопису, яка, зберігаючи певну єдність з мистецтвом Відродження, має яскраво виражений характер українського книжкового мистецтва, тісно пов'язаного зі східнослов'янськими традиціями.

Рукопис прикрашають 4 високохудожні мініатюри євангелістів, які відкривають усі чотири Євангелія і, за правилами оформлення, розміщені на лівосторонньому боці (повній сторінці) розвороту аркушів перед текстом: арк. 20 зв. – євангеліст Матвій (у кінці заставки вказаний рік написання – „афнс (1556); арк. 128 зв. – євангеліст Марко; арк. 203 зв. – євангеліст Лука; арк. 340 зв. – євангеліст Йоан з учнем, біля якого написано: “Профо(р)”. Мініатюри виконані на ґрунті клейовими різнобарвними фарбами на золотому суцільному тлі. Під кожною мініатюрою вміщено текст в орнаментальній рамці – коротка анотація з відомостями про євангеліста та вказівкою на те, скільки в цьому Євангелії глав, зачал, стихів. Мініатюри обрамлені широкими бордюрними рамками з рослинним орнаментом. Такі ж рамки обрамляють початок тексту кожного Євангелія на правосторонньому аркуші розвороту арк. 21, 129, 204, 341 – у пропорції до лівостороннього, що обрамляє мініатюру. На цих аркушах вгорі є віньєтка, заголовок, виконаний в'яззю золотавою фарбою, та великий різнобарвний декорований ініціал у рамці. Усі 8 бордюрних рамок

композиційно виконані в єдиному стилі рослинної орнаментики, який містить риси української флори, що є, на думку Я. Запаска, оригінальним вирішенням художника, котрий поєднав західноєвропейські та місцеві традиції⁷. Рослинні форми місцевої флори відзначив як особливість оздоблення рукопису П. Житецький⁸.

Рукопис багатий на численні заставки, ініціали, орнаменталії записів, колофонів, кінцівок, рубрикаційних і пунктуаційних знаків та інші прикраси. Зустрічаються контурні прості малюнки, елементи та мотиви зооморфного, антропоморфного і сюжетного орнаментів. Декорованим можна вважати й рукописний шрифт письма. Основна орнаментальна лінія – рослинні мотиви: в обрамленнях навколо зображень євангелістів, на початкових сторінках кожного Євангелія, в заставках, кінцівках, частково вкраплена в окремі ініціали⁹.

Заставок у пам'ятці 14, вони відкривають книгу, кожне Євангеліє, Передмови до них та покажчики чорнописаних глав, Післямову до книги, Місяцеслов та його частини.

Заставки декількох видів, у залежності від рубрикаційного значення (розділу, підрозділу, покажчиків):

- I. Великі заставки балканського типу відкривають книгу та кожне Євангеліє, арк. 2, 21, 129, 204, 341. Вони різнобарвні, характеризуються плетінчастим орнаментом, виконані акварельними фарбами й золотом. Ще дві заставки, але менш вишукано виписані без використання золота, відкривають Передмову до Євангелія від Матвія та покажчик читань на свята, арк. 15 зв. та 473. Дві останні заставки та заставка на арк. 210 оздоблені стилізованими квітами. Використання заставок цього типу є загальною традицією східнослов'янської книги XIV–XVI ст., що мала за протографічні зразки рукописи болгарського і сербського походження. Як показує дослідження письма, протограф Пересопницького Євангелія також писаний за нормами середньоболгарського правопису¹¹.
- II. Заставки малі плетінчасті, переважно з рослинними елементами:
 - 1) різнобарвні – відкривають Науку читання, Передмови до Євангеліїв від Марка та Луки, Місяцеслов, арк. 3 зв. (з тератологічними елементами), 125, 201 зв. (без рослинних елементів), 444;

- 2) кіноварні – відкривають покажчик чорнописаних глав до Євангелія від Матвія, Передмову до Євангелія від Йоана та покажчики читань, арк. 13, 336 та 473 зв. (дві останні з тератологіч-ними елементами).

III. Заставки прості, смужкоподібні:

- 1) різнобарвні – відкривають Післямову та кінцевий колофонний запис, арк. 443 та 481 зв.;
- 2) кіноварні – на початку покажчика чорнописаних глав до Євангелія від Йоана та покажчика читань, арк. 335 та 480.

Заголовки Передмови Науки читання та чотирьох Євангеліїв виконані золотом на кіноварному ґрунті, перший рядок великими літерами з елементами простої в'язі. Заголовки Науки читання, покажчиків чорнописаних глав, Передмов до Євангеліїв, Післямови, Місяцеслова та заголовки місяців виконані кіновар'ю, перший рядок великими літерами з елементами простої в'язі.

Кінцівки текстів різних типів:

- I. Плетінчасті – Передмови Науки читання та в кінці Науки читання, арк. 3, 12 зв., виконані кіновар'ю.
- II. Прямокутні – покажчика чорнописаних глав та Передмови до Євангелія від Матвія, тексту Євангелія від Марка, арк. 15 (з боків кінцівка оздоблена візерунком), 19, 198, писані чорнилом, останній рядок оздоблений ромбами, виконаними чорнилом або кіновар'ю.
- III. Конусні, писані чорнилом. Одноконусні – Передмови та тексту Євангелія від Луки, арк. 335 (з боків кіноварні рослинні візерунки); Євангелія від Йоана, арк. 442 зв. (з боків гарно виписані різнобарвні стилізовані квіти); покажчика читань, арк. 481. Двоконусні – Передмов до Євангеліїв від Йоана та Луки, арк. 202 зв. (завершує малюнок стилізованої вази) та арк. 339 (перший конус завершує кіноварний малюнок стилізованої квітки, другий – численні ромби, виконані чорнилом).
- IV. Чашоподібні – Післямови, арк. 443 зв., писані чорнилом, прикрашені кіноварним малюнком людської голови, різнобарвними плетінчастою смуж-кою, віньеткою та рослинними візерунками; у кінці деяких місяців у Місяцеслові, арк. 451, 454 зв., 457 зв., 462, 463 зв., 466 зв. (іноді оздоблені й чорниль-ними ромбами); в кінці запису писця,

арк. 482 зв., писані чорнилом, прикрашені різнобарвними стилізованими вазою з квітами, віньєткою та квітами.

V. Кінцівки читань чорнописаних глав, зачал писані кіновар'ю або суриком.

Ініціали різних типів:

- I. Великі плетінчасті балканського типу, різнобарвні, вписані в рамку – на початку Передмови до Науки читання (фон голубий, обведений золотом); на початку Євангеліїв ініціали вписані в рамку із золотим фоном; на початку глав – у рамку різних за кольором фонів. Є також великі плетінчасті ініціали з тератологічними елементами на арк. 27 зв., 55, 97, 421.
- II. Великі білі прості: – на початку зачал, арк. 66 зв., 72 зв., 78, 82 зв., 89, 93 зв., 100 зв., вписані в рамки різних за кольором фонів; на початку глав, арк. 287, 291, на початку зачал, арк. 266, 268 зв., 270 зв., 274, 293 зв., 412, 413, 436, на початку Місяцеслова, арк. 443 та ін., вписані в рамки, фон яких заповнений кіновар'ю.
- III. Ініціали кіноварні великі тонкі, іноді з рослинними елементами, відкривають зачала.

Заголовні літери кіноварні по всьому рукопису.

Номери глав на полях на початку Євангеліїв писані золотом по кіно-варному ґрунті, в інших позиціях – кіновар'ю чи суриком, уписані в малюнок – рука тримає прапорець. Номери чорнописаних глав оздоблені по-різному: в Євангелії від Матвія – писані темно-коричневим чорнилом, уписані в кіноварний ромб з елементами прикрашення чи в кіноварний глечик або в кіноварне коло; в Євангелії від Марка – писані темно-коричневим чорнилом, уписані в кіноварний глечик, з арк. 177 не обрамлюються кіноварним малюнком; в Євангелії від Луки – писані темно-коричневим чорнилом, лише на початку вписані в кіноварний ківшик; в Євангелії від Йоана – писані темно-коричневим чорнилом, часто вписані в кіноварний ківшик. Номери зачал на полях писані кіновар'ю чи суриком, номер першого зачала кожного Євангелія писано золотом по кіноварному ґрунті.

Сумарії та глоси вписані в кіноварні або сурикові рамки, глоси на арк. 253 та 259 вписані в рамки, зроблені чорнилом.

Покажчики читань на полях виконані кіновар'ю, арк. 1–243, 261 зв., 335–339 зв., 341–343, 380 зв.–482, та суриком, арк. 236, 243–259 зв., 260–263, 342 зв.–380, 412.

Сигнатури зшитків виписані інтенсивно темно-коричневим та темно-коричневим чорнилом, прикрашені переважно однотипними стилізованими зірочками (на зшитках Євангелія від Матвія) та стилізованими квітами.

Текст прикрашений кіноварними, суриковими та чорнильними різноманітними крапками: круглими (по всьому рукопису), іноді – схожими на сонце (напр., арк. 76), з рослинними елементами (напр., арк. 92 зв., 125 зв.); ромбовидними (по всьому рукопису); схожими на списи (напр., арк. 162 зв., 211, 398).

Малюнки: I. Св. апостол Петро з мечем, на полі арк. 425 зв., контурний малюнок коричневим чорнилом, зроблений, вірогідно, тим, хто редагував рукопис; II. Руки, при них слово “зри”, на полі арк. 443, малюнки кіноварні; III. Голова людини, на арк. 443, контурний малюнок кіновар’ю.

Записи вписані в кіноварні рамки: рамка на підставці, яку тримають дві руки, арк. 123 зв., 198 зв.; рамка проста, арк. 335; рамка на підставці, на ниж-ніх кутах та вгорі стилізовані квіти, виписані темно-коричневою та зеленою фарбами, арк. 442 зв. Запис на арк. 476 зв. уписаний у стилізовану чашу.

На думку Я. Запаса, високохудожнє оздоблення Пересопницького Євангелія належить не одному, а принаймні двом майстрам, що дотримувалися різних мистецьких уподобань¹². Одним із виконавців художнього оздоблення рукопису дослідник вважає писця пам’ятки Михайла Василієвича, який був вихованцем волинської рукописної школи. Він, за міркуваннями вченого, не мав навичок у малюванні людини (про що свідчать малюнки двох амурів), але виконав орнаментальні прикраси, йому можна приписати навіть монументальні багатобарвні рослинні облямування початкових сторінок і навколо зображень євангелістів, виконаних у ренесансному стилі з великою майстерністю¹³.

Оправа рукопису

не первісна, у суцільнокритому покритті з тканини (полотно із залишками зеленого оксамиту на нижній кришці оправи та на зворотах кришок), розмір: 400 x 250 x 130 мм.

Кришки – дерево, розмір: 400 x 250 x 4. Обріз визолочений (із залишками золочення), без застібок та прикрас. На корінці та форзацах залишки рогового коричневого клею від останнього грубого відновлення кришок і покриття [1840 р.]. Шиття блоку: 8 ляних бинтів (2 одинарних зверху й знизу та 6 подвійних у середині). Кришки, за конфігурацією з кантами, виступають за

блок на 4 мм, без жолобків, із заокругленими кутами, краї скошені всередину.

Рукопис оправлявся не менш трьох разів.

1. Про первісну оправу маємо свідчення у Післямові рукопису, де на арк. 443 вказано, що на верхній дошці “єсть выобразенно, распатіє, гѣ, бѣ, сп(с)тла нашего їѵ, хѣ”. Ці дані підкріплюються й відомостями з Інвентаря Пересопницького монастиря, де 25 жовтня 1600 р. колишнім ігуменом Си-меоном Косовським записано: “евангеліє ... тетр писаное, атласом зеленым крытое, на нем сребра белого бляшек пять”¹⁴. Тобто верхня кришка була оздоблена срібними чотирма наріжниками (на них, напевне, були зображення чотирьох євангелістів) та середником із зображенням розп’яття Христа.
2. Вірогідно, наступну оправу було виготовлено у 1701 р., коли гетьман Іван Мазепа вирішив подарувати це Євангеліє Переяславському кафедральному собору, який він побудував за власний кошт та “церковним дорогоцінним начинням прикрасив” (про дар цієї книги Іваном Мазепою свідчить запис-скріпа від 16 квітня 1701 р. на нижніх полях арк. 2–7). При цьому були зрізані краї аркушів, частково постраждали покажчики читань на верхніх полях та оздоблення сигнатур. Аналіз обрізу показує, що він був позолоченим під час обрізки. Дошки були покриті оксамитом. Про те, що колір покриття був малиновим, повідомляв О. Бодяньський, який до 1838 р. бачив книгу в Переяславській семінарії: “оправлена в доски, обитые малиновым бархатом, из коих уцелела только одна первая”¹⁵.
3. У 1840-х роках оправа була поновлена, про що свідчить філігрань на верхньому паперовому форзаці: “А. Гончаровъ 1840”. Було прилагоджено нижню дошку, кришки зі зворотів заклеєні папером, приклеєні форзаці (верхній форзац з часом частково розірвався і був підклеєний усередині в ХХ ст.), оправу було покрито зеленим оксамитом. Про покриття свідчить опис М. Думитрашка, зроблений 1874 р. у Полтавській семінарії¹⁶, в якому сказано, що дубові дошки викриті старим зеленим оксамитом¹⁷.

Мова перекладу

Пересопницьке Євангеліє писано староукраїнською літературно-писемною мовою¹⁸. Це найраніший із відомих перекладів євангельського тексту українською мовою середини XVI ст., який дійшов до нашого часу в оригіналі та списках¹⁹.

Євангеліє було перекладено з церковнослов'янської мови болгарської редакції, про що сказано в кінцевому колофонному записові на арк. 481 зв. та 482: “книгы четыре(х) єв(г)листвоѡ, выложєныи изъ языка бльгарского на мовѡ роускоюу” та “прекладана изъ языка бльгар'ского на мовоу роускоюу”²⁰. Про це свідчить також чітке й послідовне використання в пам'ятці елементів правопису орфографічної реформи болгарської писемності, проведеної Євфимієм Тирновським в останній чверті XIV ст. Правопис Пересопницького Євангелія є поєднанням давньоукраїнських, південнослов'янських та новітніх староукраїнських орфографічних норм.

Сам переклад не однаково досконалий, він доопрацьовувався в процесі роботи над текстом. Так, М. Думитрашко дійшов висновку, що спроби перекладу тексту Передмови Феофілакта Болгарського до Євангелія від Матвія рідкісні і доволі невдалі, тому мова Передмови залишилася переважно церковнослов'янською²¹. За спостереженнями Г. Житецького, ближче до слов'янського протографу перекладено Євангелія від Матвія і Марка, а ближче до народної мови – Євангеліє від Йоана і, особливо, Євангеліє від Луки²².

В Євангелії є й оригінальні тексти пересопницьких переписувачів (архімандрита Григорія та Михайла Василієвича), які не є перекладами канонічних текстів, це сумарії та Післямова²³. У тексті постійно вживаються глоси.

Аналіз тексту показав, що у роботі над перекладом українською мовою перевага надавалася церковнослов'янським джерелам. Крім того, безперечно, були використані грецькі тексти Євангелій та західнослов'янські, вірогідніше, польські²⁴, про що свідчить наявність сумаріїв та їх правопис, в якому вживані орфограми як конфесійного, так і ділового письменства, на відміну від основного тексту пам'ятки, писаного за конфесійним узусом.

Укладачі, писці, редактори пам'ятки

І нині залишається дискусійним питання про створювачів цього кодексу та роль кожного із згаданих і незгаданих осіб у перекладі, переписуванні або копіюванні тексту Євангелія. Так, О.

Бодянський та М. Думитрашко перекладачем пам'ятки вважали Михайла Василієвича. П. Житецький, аналізуючи текст запису в кінці пам'ятки, зробив висновок, що Григорію належала роль керівника, а перекладав і переписував Михайло. Це твердження підтримували також польський учений Я. Янів та І. Огієнко. Останній, крім того, відзначив ряд лемкізмів у мові Євангелія і припускав, що архімандрит Григорій, як і Михайло, міг походити з Лемківщини. О. Грузинський уважав, що переклад здійснив архімандрит Григорій, а Михайло Василієвич був лише переписувачем. Цю думку поділяє й сучасний дослідник пам'ятки І. Чепіга, а М. Боянівська, львівська вчена, схиляється до того, що Михайло Василієвич був копіїстом пам'ятки²⁵.

О. Грузинський уважав, що архімандрит Григорій створив протографічний список перекладу (вчений називає його оригіналом), котрий був написаний тодішнім південно-руським скорописом, оскільки в тексті, при вишуканості оформлення письма, є механічні помилки, пропуски і т. д.²⁶

На нашу думку, ініціатором, організатором і керівником роботи та автором перекладу Євангелія українською мовою був архімандрит Пересопницького монастиря Григорій. У справі перекладу брав участь і писець Михайло Василієвич, але переписував він не сам, йому допомагав ще один писець-копіїст, про що свідчить наявність двох почерків. До цієї думки схиляється й сучасний український учений-мовознавець В. Німчук, аргументуючи це наявністю при словах неслов'янського походження, а також при кількох церковнослов'янських і навіть українських лексемах перекладів-пояснень кількома українськими словами, до того ж різнодіалектними, чого не могло б статися, якби переписувачем була одна особа²⁷.

Проведене нами кодикологічне дослідження пам'ятки, зовнішньої структури (почерків, чорнила, організації сторінок та тексту, оздоблень, записів тощо), тексту Євангелія, характеру перекладів, додаткових текстів (передмов, післямов, сумаріїв тощо), записів пам'ятки, а також вивчення графіки й орфографії рукопису²⁸ свідчать, що від початку над її створенням працювали чернець Григорій, який згодом став архімандритом Пересопницького монастиря, а також писець Михайло Василієвич з Сянока. Після переїзду до Пересопницького монастиря до роботи був залучений ще один переписувач-копіїст, ім'я якого залишилося невідомим²⁹. Аргументом цього є:

1. Аналіз кінцевого колофонного запису, почерку редакторських правок та опрацювання всього тексту свідчать, що роботою керував архімандрит Григорій. Йому належать

сумарії, глоси та чотири записи в кінці кожного Євангелія (арк. 123 зв., 198 зв., 335, 442 зв.). Ним також зроблені на полях додаткові вкази.

2. Перекладом пам'ятки українською мовою займався як сам Григорій, так і, очевидно, після переїзду до Пересопницького монастиря, його підручний писець Михайло Василієвич. Цілком логічно, що нові обов'язки архімандрита забирали у Григорія багато часу, і роботу було перекладено на Михайла Василієвича, яким, крім основного тексту, писано також тексти в рамках-заставках (арк. 20 зв., 128 зв., 203 зв., 340 зв.), Післямова (арк. 443–443 зв.), а також записи на початку та в кінці пам'ятки (арк. 3, 476 зв. та 481 зв.–482 зв.).
3. Основний текст виконаний уставом двох почерків, що належали різним особам. Першим писцем був Михайло Василієвич. Він писав текст на арк. 2–155 зв. у Дворецькому монастирі у 1556–1557 рр. Про це свідчить запис на арк. 3 (див. підрозділ опису: Записи). Хоча авторство запису не засвідчене, на нашу думку, він написаний рукою самого Михайла (тотожність почерків запису на арк. 3 та на арк. 481 зв.–482 зв., підписаних Михайлом, встановлена в результаті графіко-орфографічного аналізу).

Згодом робота відновилася в Пересопницькому монастирі, до її виконання були залучені два переписувачі: руці Михайла Василієвича належить і текст на арк. 260–339 зв., 339 зв.–442 зв., 444–481 зв. Другому, на жаль, анонімному переписувачу належить текст на арк. 155 зв.–202 зв., 204–259 зв., 341–399 зв.

У рукопису немає точних даних про дату відновлення роботи над текстом пам'ятки. Запис на арк. 335 свідчить, що Євангеліє від Луки було закінчено в рік завершення всієї праці – 1561.

Редакторські правки та приписки наявні впродовж усього тексту, вони переважно належать до часу створення пам'ятки. За аналізом почерків вони зроблені, ймовірно, архімандритом Григорієм та іноді писцем Михайлом Василієвичем. Зустрічаються подекуди і виправлення пізнішого часу. Правки писані вгорі рядків, а приписки – на полях. Зрідка зустрічаються не виправлені помилки та повтори слів.

Структура тексту

До складу тексту увійшли: Наука читання, яка відкривається передмовою; чотири Євангелія, кожному з яких передують

показчик чорнописаних глав та Передмова; Післямова до книги³⁰; Місяцеслов.

Текст Пересопницького Євангелія, за зразком західнослов'янських перекладів, поділений на глави, кожна з яких починається з сумарія (короткого викладу змісту наступної глави), вписаного в рамку. Немає сумарія тільки на початку першої глави кожного Євангелія.

Текст кожного Євангелія розділено на зачала. Поділ тексту та нумерація зачал здійснена за давньою слов'янською традицією: в Пересопницькому Євангелії зберігаються непронумеровані зачала (арк. 39, 48 зв., 56 зв., 259, 262 зв., 391, 403 зв., 413; не вказано слово *зачало* на арк. 389) та нумерація в Євангелії від Матвія двох зачал під цифрою 83 (арк. 89, 90). Зазначено помилково слово *зачало* на арк. 64, 393, 402 зв., 403, 403 зв., а також помилково в Євангелії від Марка зачало 17 пронумероване як 16 (арк. 14).

До зачал належать т. зв. вкази (коли читати певний євангельський текст), вони розміщені на нижніх полях пам'ятки.

Постійно наявні глоси (українські лексичні відповідники до слів оригіналу), які виділені рамочкою й розміщені безпосередньо в тексті, іноді на полях рукопису³¹.

У текстах усіх чотирьох Євангеліїв на полях, крім позначення звичних глав і зачал, указані чорнописані глави.

Зміст пам'ятки

За змістом Пересопницький рукопис – це четвероєвангеліє. Текст рукопису повний. Він схожий із православними Євангеліями, які призначені для церковного вжитку, особливо з київськими виданнями ХІХ ст.

У Пересопницькому Євангелії, як у євангельських текстах, так і в Місяцеслові, є деякі змістові особливості порівняно з друківаними виданнями Євангелій³². Так, у Передмові до Євангелія від Марка є велика вставка, в якій пояснюється “чотириликість” та надається, на противагу загальноприйнятому нині звичаю, євангелісту Марку символічне зображення орла, а євангелісту Йоану – лева. У Передмові до Євангелія від Луки вказано місце написання Євангелія (острів Крит), чого немає в друківаних виданнях Євангелія. У Передмові до Євангелія від Йоана наявний ще такий кінець: “А коли южь тоє такъ есть. А мы почнѣмо, што жь есть в' писанїи речен'но. Вначалѣ было слово. А затымь. нехай боуде хвалено има бѣ ѿца. навѣкы црѣоуючого. зь єдинородным' сѣомь. и пр(с)ты(м) дѣом' Аминь” (арк. 339–339 зв.). У Місяцеслові під

кожним місяцем вказано, із скількох годин в ньому складаються дні й ночі, але ці дані подаються узагальнено на цілий місяць і без хвилин. Числа в місяцях перераховуються не всі, а тільки святкові, на які й призначені особливі євангельські читання.

Арк. 2–3. Повѣ(ст) на ѡбхож(д)єніє все(г)[о] лѣта, числа єв(г)льско. и єв(г)листѡ(м) пріатіє. ѡкж(дѡ) починаю(т)са. и (до)кола ѡставаю(т).

Арк. 3 зв.–12 зв. Кѡ ты(м) сѣ(м) книга(м) съборѡ чотыре(м) єв(г)листѡ(м). придана єсть наука читана. и найдена єв(г)ліамь. сжбота(м) же и не(д)ла(м). и всѣ(м) днѡ(м). поча(т)кы, и конци, всакомоу єв(г)лію. яко са въ цркви бжїи чтеть. и великомоу постоу. и страсте(м) хвѣ(м). и гѣскы(м) пра(з)никѡ(м). и всѣ(м) сѣ(м)мь, и прочи(м) потреба(м) не ѡскоудно. начинає(т)са ѡ великыа н(д)ла пасхы.

Арк. 13–15. Иже в ма(т)ѡея сѣ(м)го написаны соу(т) вказы, противоу бывшимъ въ єв(г)ліи. чернописаньны(м) глава(м).

Арк. 15 зв.–19. Выкладъ ѡѡфїлак'та арьхиеп(с)кпа болгар'скаго. в пре(д)ре(ч)ню, єв(г)ліа, сѣ(м)го матѡеа.

Арк. 20 зв. Ма(т)ѡеи єв(г)листа і ап(ст)ль гнѣ. Прѣвѣе всѣ(х) єв(г)листовъ написаль в римѣ єв(г)ліе євре(и)ски(м) языкомъ. ѡ нароженїи гѣ сп(с)тл(ѣ) нашего їв хѣ. А замыкає(т) в собѣ гла(в) кїи, а зачалъ р̄ и сї. а стихо(в), „вх. Выдано єсть самѣ(м) тѣ(м) ма(т)ѡеѡ(м) по ѡсмихъ лѣтѣ(х) възнесенїа хѣа.

Арк. 21. **Єже ѡ ма(т)ѡеа сѣ(м)го єв(г)ліа. не(д) пре(д) рѡ(ж) хвѣ(м) сѣ(м)хъ ѡцѣ.** Глава 1.

Арк. 23 зв. Глава 2. Єв(г)листа поведаєть. Якъ три вол'сви принесли дары. якъ иѡсифъ съ ѡтрочате(м) и мтрїю єго, оутекаль до єгипта. І якъ иро(д) младєн'цѣ побиває(т). І я(к) хс са зь єгипта, верноуль. Ма(л)хїѡ(н). аспарь. вал'таса(н).

Арк. 26. Глава 3. Єв(г)листа поведає(т), ѡ наоученїи сѣ(м)го їѡанна кр(с)тла. а ѡ сѣ(м)ости живота єго. И тыжъ якъ ѡ него хс єсть кресченъ.

Арк. 27 зв. Глава 4. Єв(г)листа поведає(т), якъ хс пос'тил'са чотырѣса(т) днїи и чотыр'деса³³ ноцїи, и якъ былъ искоушенъ ѡ дїавола и якъ тыжъ позваль хс петра и якова, їѡанна. рыба(р)и. И якъ тыжъ, в галилеи немоцны(и) оуздоров'лал(ѣ).

Арк. 30. Глава 5. ЄV(Г)листа поведає(т), якъ наоучає(т) х̄с ѿ правдиво(м) бл(с)вен'ствоу и якыи попь має(т) быти, досконалыи. боудь ко животоу. боу(д) к наоученю. И я(к) ма боронити враж'ды брани, и гневоу. и смѣ(л)ства. ты(ж) ѿ тръпливости и ѿ люб'ви еже ко ближ'немоу.

Арк. 35. Глава 6. ЄV(Г)листа повѣдаєть. якъ х̄с оучить. абы жа(д)ного доброго дѣла про мар'ную хвалоу не чинили. якъ тыж'са мають люде молити. и повѣдає(т) ижъ не можемо дво(м) господаремь робити. ты(ж) абы лако(м)ство, и телесное попеченіе на(д) жадны(м) не вла(д)ноуло.

Арк. 38 зв. Глава 7. ЄV(Г)листа пише, якъ заповедаєть людемь всакои прѣ, свои(х) ближ'нихъ соудоу. якъ тыжъ велить ближнимь, добре чинити, и якъ фал'шивыи пр(о)ркы ганить. и къ зломоу прировноваєть ихъ соромоу.

Арк. 41 зв. Глава 8. ЄV(Г)листа поведаєть. якъ х̄с очистиль недоужного члѣка. и якъ тыжъ слоуга сот'никовъ естѣ оуздоровлень. к томоу и ѿ тещѣ, петровѣ. и ѿ иныхъ мношѣ(х). и якъ тыжъ ѿповѣдає(т) томоу, которыи хотѣль за хр(с)томъ ити. а оученикоу не даль ѿца погребѣсти. и якъ тыжъ приказаль мороу, и дияволоумь.

Арк. 44 зв. Глава 9. ЄV(Г)листа поведаєть, якъ х̄с дною зломаного ѳздоровиль. и якъ его самого на ап(ст)льство позваль. и достатеч'не, коу сопреню ѿповидѣль. якъ тыжъ женѣ теченіе крови оуставиль. якъ ты(ж) дъщерь княжате иаира, ѳставиль изъ мрѣт'выхъ. тыжъ якъ два слѣпы(и) ѳздоровиль.

Арк. 48 зв. Глава 10. О розосланіи дванадеса(т) ап(ст)ловъ. а иже х̄с не пришоль, дати на землю покоа, але мечь.

Арк. 52. Глава 11. Якъ іоаннь ис темницѣ послаль ко ісѣви оученикы своа. я(к) тыжъ х̄с прѣ(д) народы его выславлає(т). якъ тыжъ прети(т) мѣстомъ не кающим'са. И вел'битъ ѿца своего. И якъ иго хѣо естѣ лег'ко.

Арк. 55. Глава 12. ЄV(Г)листа повѣдаєть, якъ оученици в соуботоу колосы выминаю(т). якъ х̄с соухоую роукоу оуз(д)оровиль. потомъ члѣка ѿ доуха нечисто(г)[о], и слѣпаго и нѣмаго. якъ тыжъ затроскаль закон'ники, которыи просили знаменіи. ты(ж) ѿзнаймоуетъ кто є(ст) его ма(т)ка, и брата.

Арк. 60. Глава 13. ЄV(Г)листа поведає(т), якъ х̄с оучить народы сѣдаци в лодѣ. и подобен'ствы ѿ сѣмени выкладає(т). и прикла(д) даєть ѿ кѣколи. и ѿ зерноу гор'чично(м). Подобен'ствы ѿ квасоу до

моуки схованомь. ты(ж) ѿ покладоу скрыты(м) оу поли. и ѿ дорого(м) перлѣ. и ѿ сѣти впоущенои до мора. иже ты(ж) пр(о)ркы нѣ в' своеи власти, не естъ во ч'ти.

Арк. 65 зв. Глава 14. Выписоуе ѿаннови ѿ ирода стата. якъ тыжь х̄с, па(т)ма хлѣбы а двѣма рыбами пать тысачь моужей накор'милъ. И якъ по мороу ходилъ. якъ тыжь в земли генисаре(т)скои, многы немощны оуздоровилъ.

Арк. 68 зв. Глава 15. Повѣдае(т) єв(г)листа и(ж) лѣпше є(ст) мѣти чистое ср(д)це, нижли оумыты роуцѣ, непосквер'нены. Ср(д)це з' себе злыи мысли выдавае(т), и посквернае(т) члѣка. якъ тыжь женѣ кананейскоу(и) дѣвицю ѿ диявола высвободилъ. Тыжь якъ хромый[^] слѣпыи и нѣмыи оуздоровилъ. якъ ты(ж) х̄с народы семерма хлѣбы накор'милъ.

Арк. 72 зв. Глава 16. Єв(г)листа повѣдае(т), якъ ѿсылае(т) х̄с закон'ники к' заменію³⁴ ионы пр(о)рка. а закладае(т) црковь свою на вѣрѣ ѿ петра выс-ве(д)ченои. А каждыи свои кр(с)ть взавши. абы вслѣ(д) шель за христомъ.

Арк. 75. Глава 17. Єв(г)листа выписоуетъ х̄во преображеніе. И илиино пришествіе. ты(ж) ѿ оуздоровленіи немощи на мѣсачникоу. ты(ж) якъ естъ моц'на вѣра. и якъ х̄с казалъ дати мыто за себе и за петра.

Арк. 78 зв. Глава 18. Єв(г)листа выписоуе. якъ х̄с оучить смиренію прикладо(м) дитатѣ. тыжь абы люде причинь погор'шенію выстерѣгалиса. ты(ж) якъ многы бра(т) братоу мае(т) ѿпустити грехы.

Арк. 82 зв. Глава 19. Єв(г)листа выписоуе, якъ не годит'са жень соромотити. ты(ж) ѿ скопцехъ. тыжь якъ х̄с на дѣте(х) роуки покладоуе. ты(ж), кто коли дла х̄а богатество ѿпуститъ. сто кротъ больше возметь, и животь вѣчныи наслѣдитъ.

Арк. 85 зв. Глава 20. Подобенство о няты(х) дѣлателехъ оу виноградъ. якъ ты(ж) х̄с свое оумоученіе наперед повѣдае(т). За(с) тыжь ѿ ш'то сынове зеведеови х̄а просили. якъ ты(ж) два слѣпїи прозрѣли.

Арк. 89. Глава 21. Повѣсть о ѿслици изъ ослѣтемъ. и о народѣ крычащемъ сїсеніи сїоу дѣдовымъ. О выгнаніи пѣнясѣ мѣнающи(м) з храмѣ. И о исьсохшой смоковници. Подобенство о двоу сынѣхъ. и о дѣлателехъ, винограда.

Арк. 93 зв. Глава 22. ЄV(Г)листа выписоує ѿ веселю, которы(м) позванїи погор'дѣли. а(ж) и пла(т) має(т) дань быти цесареви. якъ х̄с зъ закон'ники и съ садѣкейми са гадає(т). ты(ж) о двою приказаню в законѣ на(и)бол'шимь.

Арк. 97. Глава 23. ЄV(Г)листа повѣдає(т). иже оучителеве оу добромь оученїи але не въ зло(м) животѣ мають наслѣдовани быти. тыжь якъ примовлаєть х̄с оучителемь закона. А повѣдаєть и(х) быти морьдыре, апостоловь ѿ себе послан'ныхь.

Арк. 100 зв. Глава 24. Проповѣдає(т) х̄с, збоуренье цр̄квное. ты(ж) о знамени на(и)послѣ(д)неиши(х) днѣвь, которыи оукорочени боудоу(т). о л'живомь христѣ. и о л'живыхь пророкохь. о днїи соу(д)но(м), и о слоусѣ вѣрно(м).

Арк. 104 зв. Глава 25. Подобеньство о десатихь девицахь. и платѣ пѣнежно(м). о днїи соу(д)номь, И о оучин'кахь, милосрѣд'ныхь. И о послѣднемь соудѣ.

Арк. 109. Глава 26. ЄV(Г)листа выписоує, Якъ жидове са радать абы х̄а инали. ты(ж) якъ жена на главоу їсѣи миро выльяла. ты(ж) якъ на послѣ(д)неи вечерѣ х̄с свое тѣло и кровь оученико(м) даває(т). И иудоу зра(д)цю своего ознаимоуєть. ты(ж) петрови паденїе его вперє(д) повѣдаєть. ты(ж) якъ млїт'са въ городѣ. а иуда его зраждє. ты(ж) якъ петръ мечє(м) борони(т). ты(ж) якъ са петръ їса ятого и по лицу бїєного три кро(т) запрѣль, а потомь гор'ко плаче.

Арк. 116. Глава 27. ЄV(Г)листа поведає(т), якъ х̄с к' пилатови приведюнь. И якъ иуда са ѡбѣсилъ. И якъ жидове выпоустивши варав'воу, хр(с)та на кр(с)тѣ распали. а што ты(ж) при оумоученю и смр̄ти їсѣѣ сталоса. и якъ є(ст) поховань. а и якъ ѡсажень гробь сторожами, и запечатань.

Арк. 121 зв. Глава 28. ЄV(Г)листа выписоує ѿ въскр̄сенїи г̄а їѵ х̄а. И якъ са потомь оуказаль. И якъ сторожомь даны сребрьники. ты(ж) якъ оучить х̄с оученикы. тыжь якоую маєть моць поведати имь. И якъ розсылаєть ихь, межи народы, абы крестили. И оучили.

Арк. 123 зв.–125. Сїа ѡказанїа противь чер'нопишемой лич'бе, котора є(ст) написана въ єV(Г)лїи с̄тго мар'ка.

Арк. 125–127 зв. Прє(д)мол'ва єV(Г)лїи с̄тго ма(р)ка где и в' кое го(ди)ще по възне(с)нїи гн̄є(м) исписано бы(ст).

Арк. 128 зв. Марко єV(Г)листь ї ап(ст)лѣ гн̄ь оученикь с̄тго ап(ст)ла петра. Испїсаль в римѣ. второе єV(Г)лїє. По десати(х) лѣтѣ(х) х̄ва

възнесенїа. Которое замыкае(т) в собѣ главъ сї. а зачаль оа. а стиховъ „аѣ.

Арк. 129. **Ѡ мар'ка сїое бл҃говѣстїе не(д)ла пре(д) просвѣщенїемь.**
Глава 1.

Арк. 133. Глава 2. ЄV(Г)листа выписоуе, якъ їс тѣломь раслаблен'номуу ѿпусти(л) грехы. И якъ казалъ ємоу взати постѣль. И якъ левїїе^ ал'ѳеовому велит' са наслѣдовати. Тыжь поведаетъ иже з(д)оровы(м)ь не треба лѣкара. ты(ж) якъ фарисее поноса(т) хѡу иже оучнїци его не по(ст)а(тс).

Арк. 136. Глава 3. ЄV(Г)листа выписоуе(т) якъ хс в' днѣ соуботныи исцѣлили соухоую роукоу. чл҃кови. И ты(ж) якъ дїаволове его снѡмь бжїимь бы(ти) выз'навають. И ѡ дванадесать ап(ст)лѣхь. и якъ ты(ж) ѡбличает(т) закон'ники про злобивость и(х). хѡа мат'ка и брата и сес'тры тьи то соутъ. которыи слоухаютъ и чинать слово бжїе.

Арк. 139. Глава 4. ЄV(Г)листа выписоуетъ ѡ подобен'ствѣ роз'сѣвача ѡ доброй мѣрѣ. ѡ зер'ноу горьчично(м)ь. И тыжь якъ хс на лодѣ опочиваетъ.

Арк. 142 зв. Глава 5. ЄV(Г)листа выписоуе, якъ хс оуздоравливаетъ чл҃ка, ѡ множества дїаволовь. а иде коу княжати щ(к)олы жидов'ской. дѣщерь его ѡздоровлати. а женоу ѡ немочи высвободити. ты(ж) я(к) дѣцю въскр(с)си(л).

Арк. 146 зв. Глава 6. ЄV(Г)листа выписоуе(т). иже дивоую(т)са мноси, наоученїемь хр(с)твы(м). и грѣше(т)са а мова(т). иже то(т) то есть снѣ теслинь. И якъ хс роз'сылае(т) и оучитъ ап(ст)лы. якъ ты(ж) їѡан'нь кр(с)титель ста(т) есть. и я(к) народъ, накрѣмлень есть па(т)ма хлѣбы. И якъ тыжь їс по морю ходиль. И якъ многы немощ'ныи оуздоравливъ.

Арк. 152. Глава 7. ЄV(Г)листа выписоуетъ. якъ закон'ници жалоую(т), же оучнїци неоумытыи роуками ядятъ хлѣбь. и якъ хс ѡповѣдаетъ, ш'то до оустъ входитъ не скврѣнитъ чл҃ка. и якъ дѣщеря хананейской, и глухыи и нѣмыи есть оуздоравливъ.

Арк. 155 зв. Глава 8. ЄV(Г)листа выписоуе. якъ хс се(д)ма хлѣбы и мало рыбами накрѣми(л) дѣ тысячи людоу. И якъ закон'ници знаменїа ищють. и якъ велит са ихъ оученїа выстерегати. И якъ тыжь слѣпомоу очи направоуе. Пет'рь вѣроу визнаваетъ. А и хс свое трѣпенїе напере(д) повѣдаетъ. И иныи к' томоу жь наминаетъ.

Арк. 159. Глава 9. ЄV(Г)листа выписоує, ѿ хвѣ преображенїи. а такъ тыжь са ѡзнаимѣ ижь доухъ нечистыйи не може выгнанъ быти, едно млтвою и посто(м). А напередъ повѣдаєтъ хс̄ свое оумоученїе. и напоминаєтъ оученикы, абы были покорѣни а ближнихъ не горшили. Ты(ж) и ѿ соли змазаной.

Арк. 164 зв. Глава 10. ЄV(Г)листа выписоує. якъ хс̄ оучить. иже не годит'са мал'жон'кы пропоускати. а дѣти прїимати. тыжь напоминаєтъ к' даваню милостынѣ. а и якъ ты(ж) богатыйи с таж'костю доиде. нб(с)ной радости. А напередъ повѣдає свое боудоучее оумоучена. и якъ сѣномъ зеведеовѣм, примовлають. якъ тыжь наоучаетъ покорѣ. И якъ тыжь слѣпомоу очи даль иже прозрѣль.

Арк. 170. Глава 11. ЄV(Г)листа выписоує. якъ їс̄ послалъ по ѿслѣ. и якъ смоковницу безъпло(д)ноюу оусоушилъ. и якъ коуп'цѣ ис' цр̄кве выганає(т). а ижь бы смо са з надѣянїемъ молили. а посполоу себѣ ѿпоущали. тыжь ко справцямъ закону. в' которой то моци дивы чинать, ѿповѣдаєтъ.

Арк. 174. Глава 12. Подобен'ство єV(Г)листа выписоуєтъ ѿ виноградѣ з'лы(м) роботникомъ наятымъ. и ѿ дани цесаревой. хс̄ перемог'ши са(д)доукєи оучить закон'ника. наибол'ше ємоу в законѣ приказоує. якъ тыжь ганить закон'никы. тыжь якъ оубогоую вдовоу выхваляетъ.

Арк. 179. Глава 13. ЄV(Г)листа выписоує ѿ поставленїи цр̄к'внѣмъ красномъ. и ѿ ан'тихристоу. и ѿ противен'ствѣ ихъ. а иже силы нб(с)ныа гибатиса боудѣтъ. и ѿ соудномъ днїи.

Арк. 183. Глава 14. ЄV(Г)листа выписоує. ѿ вильяню масти на главою хвоу. которы(и) то ѿ юды зражень. который то на послѣднеи вечерѣ свое тѣло и кровь роздавалъ. которыи же зражень и поиманъ. ѿ него (ж) то и ап(ст)лове повтекали. и якъ несправедливыми. а ѿал'шивыми свѣ(д)ками ѿсоужень. закрыва(н) ѿплюва(н). и поличкованъ. три кротъ ѿ пилата запрень.

Арк. 191. Глава 15. ЄV(Г)листа выписоує. якъ їс̄ пилатови выданъ. и якъ били єго и посмѣвалиса ємоу. и якъ на кр(с)тѣ повѣшень. и якъ єго иѡсифъ поховаль въ гробѣ.

Арк. 196. Глава 16. ЄV(Г)листа выписоує як(к) хс̄ з мр̄твыхъ в'став'ши многы(м) са оуказа(л). а ап(ст)лы по все(м) свѣтѣ розо(с)ла(л) проповѣдати єV(Г)ліе.

Арк. 198 зв.–201 зв. Сїа ѡказанїа противъ чор'нопишемой личбе. котораа есть в настоящей книзе сѣго ап(ст)ла и єв(г)листа лѡ(к).

Арк. 201 зв.–202 зв. Пре(д)молва книзе сѣго ап(ст)ла и єв(г)листа хѡа лоукуы. где и в кое го(ди)ще, исписано бы(ст).

Арк. 203 зв. Лоука бж(с)тв'ныи ѡ полоуден'ныа страны. Написаль в' критѣ Єв(г)ліе. По єї-ти(х) лѣтѣ(х) хѡа възнесенїа. Которое замыкаетъ в собѣ гла(в), двадесать и четиры. А зачалъ рдї. а стиховъ, двѣ тыся(щ), и ѡ.

Арк. 204. **Ѡ лѡки сѣго єв(г)ліа чте(н)е на ро(ж)ствоч(с)тнаго прѣ(д)течѣ.** Глава 1.

Арк. 211 зв. Глава 2. Єв(г)листа выписоуе. якъ мрїа въ виѡлеѡмѣ гѣ їѴ хѣ породила и якъ агглі ба хвалать. и якъ пастырїе его навѣжаю(т). и якъ хс ѡсмого днѣа обрѣзованъ, и ѡ симеоѡна бл(с)вен'. и якъ ан'на ѡ немъ пророкуеть. тыжь якъ хс въ дванадесатихъ лѣтѣхъ. межѣ оучител'ми сѣдѣть.

Арк. 217 зв. Глава 3. Єв(г)листа выписоуе. якъ іѡан'нь повѣдаеть ѡ покаанїи. розни(ч)не оучистави [!]. повѣдаеть хѣ на(д) себѣ быти сил'нѣишого. на(д) которымъ же то яко кр(с)тил'са дхъ сѣи в подобеньствѣ голоубиномъ вѣдѣнь. а и голось зѣ нба слышанъ есть. ты(ж) выписоуе родъ хѡв ѡ иѡсиѡа ажъ и до адама.

Арк. 221 зв. Глава 4. Єв(г)листа выписоуе якъ хс ведень на поустыню. и якъ постил'са м̄ днїи. и м̄ ночии, и възалькаль. который то коли его искоушаль сотона, каменемъ. а потомъ навратил'са до галилеи. и читаль в щ'колѣ книги пр(о)рчьскыи, ѡ собѣ. иже пр(о)ркъ оу своєї власти не есть в почтѣности. Из неѣ жъ то хс оу капернаоумѣ выгналь есть доуха нечистого. И оуздоровиль тещоу петровоу ѡ зимнѣцѣ. И многы иныи ѡ розни(ч)ныи(х) немощии простиль есть. а дїаволове выславоую(т) его снѡмъ бжїимъ быти.

Арк. 226 зв. Глава 5. Єв(г)листа выписоуе. яко хс стоячи в лодѣ народы наоуча(л) и нѣкоторыхъ оучите(л)никовъ ѡ лована рыбъ позваль. и якъ трудоваго члѣка оуздоровиль и якъ молал'са на поустыни якъ тыжь рослаб'лен'ного скросѣ стрѣхѡ к собѣ спощен'ного оуздоровиль. и якъ грѣш'ного мыт'ника к собѣ позваль и якъ тыжь ропот'никомъ³⁵ ѡповѣдаеть.

Арк. 232. Глава 6. Єв(г)листа выписоуе. якъ оученици в днѣ соуботныи колосы выминають роуками. хс посѣен'ныи хлѣбы припоминаеть. и якъ ты(ж) оусхлоую роукоу в соуботоу оуздорови(л). и якъ черезъ ночь молит'са. а ап(ст)ломъ имена

называе(т). и наоучаетъ ѿ бл(с)венствѣ. и ѿ слѣпомъ вождоу. а несправе(д)ливого соуда противъ ближнихъ заборонаеть.

Арк. 239. Глава 7. Єѷ(г)листа выписоуе. яко х̄с̄ оуздоровиль слоугоу сот'никово(г)[о] и с̄на в'довичина въскр̄сив'. и я(к) іѡа(н) посылалъ своей[^] оученикы къ іс̄ви. а ѡнь его пере(д) народы, выславоуе(т) а зако(н)ники дѣте(м) играючи(м) приров'новае(т). повѣдае(т) иже жена грѣш'ная слезами ноги іс̄вы ѡмываетъ.

Арк. 245. Глава 8. Єѷ(г)листа выписоуе, при(т)чоу ѿ рос'сѣваню. и ѿ свѣчи на свѣтил'никъ поставенои. якъ ты(ж) ты(х) мѣрїю, а братїю называетъ, которыи волю бжїю чина(т). а якъ плаваючи боурѣ укроти(л). якъ тыжъ члѣка ѿ множества бѣсовъ высвобожоуе. якъ тыжъ и женоу ѿ немочїи еи оуздоровиль. якъ ты(ж) въскр̄силь дъщероу, иаировоу.

Арк. 252 зв. Глава 9. Єѷ(г)листа выписоуе, якы³⁶ іс̄ розослалъ оучнїкы своей[^]. абы надѣчали. и яковою есть моць даль и(м). и якъ накор'милъ народы на поустыни па(т)ма хлѣбы. якъ ты(ж) петръ вызнавае(т) вѣроу. и якъ ты(ж) х̄с̄ напоминае(т) люди, абы были трѣпливыми. ты(ж) якъ са на горѣ преѡобразиль. а ѡишо(д)ши ѡтоле оуздоровиль члѣка, розбивано(г)[о] злою немочю. ты(ж) и ѿ свое(и) моуцѣ повѣдае(т), и наоучаетъ покорѣ. ты(ж) якъ боронить мр̄тво(г)[о] погребати, ѡченикоу которы(и) хотѣ(л) за ни(м) пойти.

Арк. 260 зв. Глава 10. Єѷ(г)листа выписоуетъ, якъ х̄с̄ пре(д)сылаеть иныхъ оучениковъ, се(д)мьдесать. и наоучаетъ ихъ. абы в собѣ не доуфали. якъ ты(ж) ѡца выславоуе(т). и якъ в законѣ перебываючому дорогоу. живота ѡказоуе(т). ты(ж) повѣдаеть и при(т)чами ѿ члѣкоу ѿ разбойниковъ раненому. и якъ тыж' в марьѡы, гостемъ былъ.

Арк. 266. Глава 11. Єѷ(г)листа выписоуетъ. якъ іс̄ оучить по своей мл̄твѣ оучнїкы свои мл̄твѣ ѡбщей. коу оуставичности прозбы напоминае(т). и якъ тыжъ доухы нечистыи выганаеть. ты(ж) якъ закон'нї(ки) злыи[^], караеть. якъ тыжъ ѿ жены выхваленъ естъ. тыжъ злое жидовское поколѣна, из розличного, непослоушенства, караеть.

Арк. 272. Глава 12. Єѷ(г)листа выписоуетъ. иже х̄с̄ кажет' са стеречи злости фарисейской. тыжъ якъ бѣ своею волею печалоует'са ѿ своихъ, и мовить имъ, абы не боялиса ѡбивающихъ тѣла. тыжъ якъ не хотѣлъ межи братїями дѣлити имѣнїа. И ѡвожоуетъ ѿ лакомства, черезъ притчу бога того. тыжъ якъ

наоучаєть, абы были люде кроткими. в жадости, и вѣр'ными въ владарствѣ. тыжь противъ непріателя абы были на добромъ ѡпатреню.

Арк. 279. Глава 13. Єѡ(г)листа выписоує, иже х̄с̄ в прит'чи, змордован'ныхъ, галилеискихъ напоминаєть, абы чинили покааніє, приводачи непло(д)ноюю смоковницюу. якъ тыжь женоу, котораа лѣ(т) иї ко(р)чена была, оуздоровлѣває(т). ты(ж) оучителеви собор'номуу примовляє(т). ты(ж) яко повѣдаєть ѡ цр(с)твїи бжїи. коу зє(р)ноу го(р)чичномѹ. и коу ква(с)у и(х) приро(в)нає(т). а ирода лисицею называє(т).

Арк. 283. Глава 14. Єѡ(г)листа выписоує, якъ х̄с̄ оуздоровиль в днѣ сѣчнии, водою затроудненого члѣка. тыжь наоучаєть. абы на оучта(х), або на калацѣяхъ подлѣишее мѣсцє. посѣдати. а оубогыи на ѡбѣдѣ. або на вечерѣ позывати. ты(ж) при(т)ча або подобєньство, ѡ великои вечери. а ѡ сотворєніи стлѣпа або вежѣ. и ѡ црїи которыи то маль воєвати.

Арк. 287. Глава 15. Єѡ(г)листа выписоуєть, притчюу ѡ сто ѡвецъ. и ѡ дра(г)мѣ. або ѡ грив'нѣ. и ѡ радости. агїльскои. надъ єдины(м) грешникомъ, кающи(м)са. ты(ж) и ѡ заблоуждышо(м) сїюу.

Арк. 291. Глава 16. Єѡ(г)листа выписоує, ѡ шафари, которыи глоупє оутрачоваль. а вел'ми ѡпатр'не собѣ починаль. ты(ж) ѡ то(м), иже жадныи дво(м) г(с)пдрє(м) слоужити не мо(ж). ты(ж) ѡ лазари. и ѡ богатомъ.

Арк. 295. Глава 17. Єѡ(г)листа выписоує, заповєдаючи. абы(х)мо не приводили на лихое ближ'нихъ. але наказовали. а вѣр'ни боудоучи бѹ, слоужили ємоу. тыжь ѡ десати прокажен'ныхъ. и ѡ ѡчищенїю и(х). тыжь якъ з нихъ ѡдинь бгѹу хвалоу даль. тыжь якъ самъ х̄с̄ повѣдаєть, иже цр(с)тво бжїє вноутрѣ насъ єсть. ты(ж) выписоує ѡ соу(д)номъ днїи.

Арк. 298 зв. Глава 18. Єѡ(г)листа выписоує(т). ѡ соудїи, который са бгѣа не бояль, и людїи са, не соромѣль. ты(ж) и ѡ закон'никоу. которыи же въ млѣтвѣ, грешного посоужоваль. тыжь якъ х̄с̄ младєн'чкии которыи єще не мовили коу собѣ пригорьтає. тыжь богатыи страшить. а и ѡ своєи моуцѣ оученикомъ свои(м), наперє(д) повѣдаєть. ты(ж) якъ слѣпомоу оубогомоу оочи дароує(т).

Арк. 303. Глава 19. Єѡ(г)листа выписоує, ѡ закхею мытари. которыи то ма(л) былъ тѣломъ. и ѡ десати мнась. або копь. або гривень. або злоты(х). або грошїи, которыи соу(т) звѣрены слоугамъ. ты(ж) ѡ

въеханю хвѣмъ на ѡслѣтлю въ іер(с)лими. ты(ж) якъ хс̄ пла(ч), на(д) іер(с)лимомъ. а наперѣ(д) повѣдає(т), ѡ разореню его. якъ ты(ж), выганає(т) ис цр̄кве коупцѣ, а продавцѣ. тыжъ якъ кн̄зи, и архиереє, жидовскыи. хотать его. забити.

Арк. 308. Глава 20. ЄV(г)листа выписоує, якъ законници пытають, х̄а, ѡ его моци. якъ тыжъ ѡнь ѡ кр̄щеніи иѡанновѣ, повѣдѣль подобеньствомъ, то естъ, прит'чєю, ѡ злы(х) виноградарѣ(х). якъ ты(ж) бг̄ъ вели(т), абы люде. царѣ(м) дань. давали. ты(ж) са(д)доукѣйское заблоужденіе, посоромочоває(т), и покрытость, ѡчителеи.

Арк. 313. Глава 21. ЄV(г)листа выписоує(т). якъ хс̄ выславоуєтъ оубогоую вдовицю. якъ тыжъ напередъ повѣдаєтъ ѡ разореніи цр̄кве іер(с)лимьской. и боудоучіи противности. ты(ж) ѡ искон'чаніи свѣта. ты(ж) заповѣдаєтъ. абы са стерегли. ѡбъяденіа. и пиан'ства.

Арк. 317. Глава 22. ЄV(г)листа выписоуєтъ. якъ иуда слоушныи часъ ѡбыбравши зрадиль ис̄а. якъ ты(ж) хс̄, изьидши великоден'ного баран'ка. або агньца. роздаєтъ оученикомъ своимъ тѣло свое и кровь свою. и якъ тыжъ молит'са на горѣ. кривавымъ потомъ. гдѣ то его жидове поймали. и якъ тыжъ петръ ѡталь слоужѣбникови архиереѡвомуу ухо правое. и якъ тыжъ іс̄а, ѡплюваного. посмѣваного. по лицу битого. три разы са запрѣль.

Арк. 324. Глава 23. ЄV(г)листа выписоує, якъ жидове на хр(с)та предъ пилато(мъ) жалоуютъ. которыи же то ѡ пилата до ирода поведен'. и ѡпать ѡдосланъ ѡ ирода. и посмѣянь. и пороуга(н). тыжъ якъ межи двѣма разбойниками распать естъ. ѡцтомъ и жельчїю напоень естъ. и оумрѣтвенъ. як' тыжъ его иѡсифъ, которыи былъ пришоль. зъ аримаѣеи в новѣмъ гробѣ положиль естъ.

Арк. 330. Глава 24. ЄV(г)листа выписоуєтъ. ѡ въстаніи хвѣмъ из мр̄твыхъ. ты(ж) якъ (с) естъ оуказаль оучн̄комъ своимъ, въ елмаоусѣ. стааніи ше(ст)деса(т) ѡ іер(с)лима. тыжъ, и о славно(м) его. на небо възнесеніи.

Арк. 335–335 зв. Сїа ѡказанїа противъ чер'нопишѣмой ли(ч)бѣ. ко(т)рыи соу(т) писаны(и) в' настоящей сѣи книзе, сг̄го и всехвал'ного ап(ст)ла хв̄а і єV(г)листа іѡа(н)на бг̄ослова, и въ ины(х).

Арк. 336–339 зв. Прѣ(д)мо(л)ва книзе сг̄го и громогласного ап(ст)ла. і єV(г)листа хв̄а іѡан'на бг̄ослова. сн̄а мтр̄е ествънои,

са(л)мїи бабы. и сѣа прч(с)тыа дѣвы бѣа марїина. по словеси гнїю. где х̄с оусты своими къ прч(с)тѣй рек'ль. жено. се снѣ твои. яко оучнїкоу рекль. се мати, твоа.

Арк. 340 зв. Іоаннь же бгословнѣйшїи по лѣв лѣтѣ(х) хѣа възнесенїа. Быль заточень в пато(м)скый ѡстровь. И та(м) написаль єв(г)ліе. Которое замыкаеть в собѣ главъ, кѣ. а зачаль, ѣз. а стиховъ, ѿв и ѿ.

Арк. 341. **Ѡ іоан'на сѣго єв(г)ліа чтение въ сѣжа и великжа не(д)па(с)хы.** Глава 1.

Арк. 346. Глава 2. Єв(г)листа выписоуе, якъ їс на бракоу, то є(ст) на веселю, водоу, на вино переложиль. и якъ тор'говники вонь ис цркѣве выгналь. и якъ ты(ж) ѡ своихъ страсте(х) и ѡ въскр(с)нїи напере(д) повѣдає(т).

Арк. 348 зв. Глава 3. Єв(г)листа выписоуе, ѡ розмовланїю хѣѣмъ изъ никодимо(м). и ѡ кр(с)тоу и ѡ иныхъ таиньствахъ. И якъ ты(ж) бѣ ѡмиловаль свѣтъ. якъ тыжъ иоаннь кр(с)тиль єноноу. и якъ хѣо кр(с)щенїе надъ свое быти выславоуе.

Арк. 352 зв. Глава 4. Єв(г)лис'та выписоуе якъ їс сѣдачи при стоуден'ци съ женою самаританьскою розмоваеть. и поведаетъ иже пр(о)ркъ въ ѡчизне своеи несть прїемныи. и я(к) ты(ж) сна цр(с)кого ѡздоровиль.

Арк. 358 зв. Глава 5. Єв(г)листа выписоуе, якъ х̄с на ѡвчои коупели оуздоровиль члѣка, лежачого лїи лѣ(т). тыжъ якъ жиды наоучає(т) ѡ свое(м) бо(ж)ствѣ. и ѡ въскр(с)нїи из' мртвы(х). а ѡсылаеть ихъ. абы са в' писмѣ мойсеѡвѣ дочитовали.

Арк. 364. Глава 6. Єв(г)листа выписоуе, якъ їс накор'милъ люди па(т)ма хлѣбы. и двѣма рыбами. Ѡ которы(х) же то мѣль на цр(с)тво поставень быти. и пошоль на гороу. якъ тыжъ по мороу ходил' якъ тыжъ наоучаетъ. ѡ хлѣбѣ небесномъ. которыи же то есть. христось.

Арк. 371 зв. Глава 7. Єв(г)листа выписоуе. якъ їс при праз(д)никоу жидовско(м) наоучаетъ люди жидовьскыа. то есть при сѣдѣнїю в коуч'кахъ, в х[р]амѣ. а в послѣднїи днѣ праздника. напередъ поведаетъ ѡ пришествїи дѣа сѣго. и якъ ты(ж) закон'ници то є(ст) оучителеве людѣ з нико(ди)мо(м) са гадаю(т).

Арк. 376 зв. Глава 8. Єв(г)листа выписоуе. якъ есть привели фарисее пре(д) хѣа женѣ на прелюбодѣйствѣ поиманоую. якъ са

ты(ж) х̄с поведаеть быти свѣтило(м) свѣта, и початкомь. и ты(ж) иже есть пер'шїи нижли, авраамь.

Арк. 384. Глава 9. ЄV(г)листа выписоує. яко х̄с оуз(д)оровиль слѣпого з наро(ж)[ε]на. которого то з жидовь ись сѣтилища выгнано, добротли(в) приналь. тыжь повѣдаеть, иже есть для соудоу, на тоть то свѣтъ пришоль.

Арк. 388 зв. Глава 10. ЄV(г)листа выписоує. иже х̄с, цр̄кве дверь сѣаа, и добрый пастырь. которого жь жидове, иже имь свое правдивое бжѣство, вызнаваль. каменїемь оубити хотѣли. але имь зышоль.

Арк. 393 зв. Глава 11. ЄV(г)листа повѣдає. якь х̄с лазара въскресиль. и якь ты(ж) жидове радат'са якь бы х̄а забити мо(г)лї.

Арк. 399 зв. Глава 12. ЄV(г)листа поведає. якь мр̄їа помазала ногы їсѣи миромь. и тыжь якь въеханїе его было на ѱслатю въ їер(с)ли(м). я(к) ты(ж) народы оучи(т). ты(ж) ѱ зернати пло(д)номь в землю оусѣяно(м). якь ты(ж) к нему ста(л)са голо(с) з неба. якь ты(ж) многыи зь закон'никовь, оувѣрили.

Арк. 406. Глава 13. ЄV(г)листа поведає(т), якь х̄с оучнїко(м) ногы оумыває(т), и наоучає(т) и(х) новому приказаню. абы милова(л) единь дру(г)[о]го. и иудинѸ зра(д)у. и петрово ѱвер'жена, напере(д) повѣдаеть.

Арк. 410 зв. Глава 14. ЄV(г)лис'та выписоує. якь х̄с оучить, иже ѱц̄ь в немь пребываеть. а ѱнь въ ѱц̄и. ты(ж) заповѣдає, абыхмо приказана его попольнали. якь тыжь ѱ зосланю дх̄а сѣго напере(д) повѣдає.

Арк. 414 зв. Глава 15. ЄV(г)листа выписоує. иже х̄с поведаєт са быти винною лозою. а оучнїкы лѣторослами. ты(ж) приказоуєть. абыхмо са всѣ посполоу миловали.

Арк. 417 зв. Глава 16. ЄV(г)листа выписоує, иже х̄с оучнїкомь напередь повѣдаеть, ихь терпливости. ты(ж) повѣдаеть и ѱ своемь на небеса възнесенїи, и дх̄а сѣго сошествїи.

Арк. 421. Глава 17. ЄV(г)листа выписоує, иже х̄с, ѱ ѱца своего жадаєтъ ѱславена. и млт'са за оучнїки. и за тыи которыи ѳвѣра(т) в него презь и(х) повѣсти. и бг̄оу ѳц̄оу ихь пороучаєть. и просить рекоучи. где есми а, абы и ѱни со мною были.

Арк. 424. Глава 18. ЄV(г)листа выписоує(т), якь їс ѱ иуды есть продань. и якь ты(ж) жидове, коли хотѣли его поймати на землю

ницъ падали. ты(ж) якъ са єго петръ ѿврѣгль. ты(ж) якъ х̄с ѿ слоугы ар'хиереѡвого, великыи вытер'пѣ(л) поличо(к). и якъ ѡтосланъ к пилатови.

Арк. 429. Глава 19. Єѷ[(г)]листа поведаеть. якъ пилать їса оубичовал'. которыи же и посмѣвань. а якъ ты(ж) межи двѣма разбойникама распать есть на кр(с)тѣ. якъ ты(ж) мѣръ свою оучѣкови пороучи(л). потомъ якъ ѡц'томъ напоень. якъ тыжь, и дѣа сѣго испоустиль. и як' ты(ж) ѿ иѡсифа. и никодима. славно погребень.

Арк. 435. Глава 20. Єѷ(г)листа выписоує, иже х̄с по своемъ въскр(с)нїи многымъ са оуказаль. тыжь якъ оучѣнци сѣго дѣа прїнали. и якъ тыжь ѡма оувѣрень есть.

Арк. 438 зв. Глава 21. Єѷ(г)лис'та выписоує(т), якъ х̄с явил'са оучѣкомъ свои(м) оу мора тивериядського, и якъ тыжь, петрови, стадо свое, пороучиль.

Арк. 443–443 зв. **Сказанїє ѡ главахъ и зачалє(х) ѡ поча(т)ко(х), и коньцєхъ. чтомымъ єѷ(г)лїамъ. оутрѣнимъ. и литор'гїинымъ.**

Арк. 444–472 зв. **Послєдованїа чинѣ цр҃кнаго собрано: Собрано на вї м(с)цїй.** почав'ши ѿ сє(п) м(с)ца. ажъ до авгоу(ст) м(с)ца, оуказоуючєє, главы и зачала. поча(т)кы, и кон'цѣ каждомоу єѷ(г)лїю. праз(д)никомъ вл(д)чни(м). и бѣгородїчинымъ. и ап(ст)льскы(м), и пр(о)рчьскї(м), и сѣльскы(м). и мѣничьски(м). и прпо(до)бны(м) сѣы(м) ѡцѣмъ.

Арк. 473. Здє пакъ починає(т)са вка(з) ѡ сѣои великой мѣци. котораа поимоує(т)са ѿ нє(д) възваной мытара и фарисєа.

Арк. 473 зв. А з'дє оуказоуємо вамъ єѷ(г)лїа соу(б), и нє(д)ла(м), сѣго великого по(с)та.

Арк. 474 зв. Оуказъ ѡ слоу(ж)бѣ стр(с)тєи сѣы(х) гѣ нашего їсѣ х̄а.

Арк. 476. Послє(до)ванїє часо(м), сѣго, и велико(г)[о] па(т)ка

Арк. 477. Початокъ и найдєна єѷ(г)лїамъ въскресны(м).

Арк. 478. Єѷ(г)лїа розличныи на всакоую потребу.

Арк. 478 зв. Єѷ(г)лїа розличнаа на памать сѣы(м).

Арк. 480. Из'вѣстное роздѣленїє оуказѣмо ва(м). Иже въ ѡхтаикоу гласы и якъ маю(т) быти читаны оутрѣнїи єѷ(г)лїа въскр(с)ныи, и ап(с)лы. и лѷ(т)р'гїинныи єѷ(г)лїа...

Арк. 481 зв. ОУказь якъ чтоу(т)са тет'роеу(г)ліа оу великоюу не(д) на часѣхъ.

Післямова до книги

писана писцем Михайлом Василієвичем у [1561 р.], на арк. 443–443 зв., маленьким півуставом з елементами скоропису, темно-коричневим чорнилом: “Сказаніє ѿ главахъ и зачалє(х) ѿ поча(т)ко(х), и коньцєхъ. чтомымъ єу(г)ліамъ. оутрѣнимъ. и литор'гійнымъ.

Ќѣи, и братіа, сѣн'ници, и діакони, и всѣ причетници црковніи. Видьтє, а внимайтє собѣ. Абы естє на(м) пишоучи(м), сїє єу(г)ліє пренєдозорь свои, не злє рєчили. Што єсмо мєли, в прєдписан(н)но(м) ключи. а постанов-лен'но(м) в сєи книзє, прє(д)сты(м) єу(г)лісто(м) ма(т)ѳєємъ, по(д) дѣщ'кою врѣхнєю. На ко(то)рой то єсть выѡбражен'но, распатїє, гѣа, бѣа, сп(с)тла нашего їѡ, хѣа. Вамъ, коу вырозоумленю, ѡзначити, и выписати. главы зачала, поча(т)ки, и кон'цѣ. Всѣмъ єу(г)ліамъ. соуботны(м). и не(д)л'ны(м). стр(с)тны(м), и вѣскр(с)нымъ. и повсаднѣвнымъ. ѡколе которє почи-нає(т)са. и гдє ты(ж) кончат'са. Почавши ѿ сѣи великой не(д)лѣ пас'хы. ажь до недєлѣ сыропоуст'ной. Которы(х) єсмо за недозорь нашъ в прє(д)писан'номъ ключи, поча(т)ковъ, и кон'цовъ, не ѡзначили.

Здє пакъ братіа. и ѡѣи. сѣн'ници, и діакони. Прочитаючи тоє писанїє розоумѣйтє. ѿ чомъ даємы вамы [!] наукоу. котораа єсть моудрѣи, и досконалеи положєна. В трѣжєствїахъ вл(д)чнихъ. и бѣгородичины(х). ап(ст)л'ьскы(х). и сѣитєльскы(х). и мѣнч'скы(х). и прп(до)бнич'скы(х). сирєчь, оу сва(т)цєхъ. Тамъ соу(т) положєны главы. зачала. поча(т)кы, и кон'цѣ. чтомы(м) єу(г)ліамъ въ цркви, на оутрѣна(х), и на лито(р)гїахъ.

Прошоу тєбє, видь. абы єси не зоупынилъ сєбє, на прєписко(х), дробнаго писанїа. Которыи сєдять въ ѡчєрѣта(х). гдє взываєт'са, глава. А єсли бы на(д) ѡною ѡчєрѣтою, краснымъ а великимъ писменємъ не былъ написанъ конє(ц), ни(д)єли. либо пнє(д)л'коу. либо вто(р)коу. либо срє(д). либо чє(т)р'кѣ. либо па(т)коу. либо соуботѣ. не ставаи. Алє дотолє чти гдє ти боудєть написанъ, краснымъ писменємъ конєць.

Розоумѣи жє и ѿ то(м) братє. ижє тыи писмена дробныи. въ ѡчєрѣта(х) положєныи, гдє то взываєт'са глава. Нє бєзь причины соу(т) написаны. Алє абы єси зналь, ижє єдина глава, замыкаєть в'

собѣ колѣко зачалъ. и што естъ, в неи написано. Ты(ж) дла людїи законоу римского, сире(ч), латинань. иже в нихъ не взываю(т)са зачала. едно ка // питоулы. А по нашѣмоу языкоу главы. боуде ли ѿнь тебе ѿ што просити. абы еси емоу немедло, сиречь, бо(р)ъзо нашедьши оуказаль.

Зде пакъ починаемъ, съборникъ. дванадесатемъ м(с)цемъ. в которо(м). вамъ оуказоуемо. главы, зачала. поча(т)кы, и конѣцѣ. Каждоу. евангелїю. чтомому. либо на оутрѣна(х) либо на ли(т)рѣгїахъ. на праз(д)ники, вла-дычнаа. и богородичины. и вы(б)ранымъ сѣ(м)ь в мѣсаци септѣ(в)рїи. рекомѣмъ, юрѣмъ. которыи дрѣжитъ, тридеса(т) днїи. а день маеть в собѣ, годинь. дванадесать. а и ночь. вї”.

Записи

на аркушах та полях рукопису різночасові та різнопланові за змістом.

Підсумкові записи – в кінці кожного Євангелія, виконані півуставом з елементами скоропису, темно-коричневим чорнилом. Тим же почерком виконані й сумарії в тексті. За даними аналізу, підсумкові записи зроблені, очевидно, архімандритом Григорієм, хоча він і вказує на те, що основний текст Євангелія писав Михайло Васи́лієвич.

- 1) Арк. 123 зв., [1556 р.]³⁷: “С помощію бжїю и прч(с)тыа его бгѣмѣре дописана естъ прѣшаа часть наоуки, книги еч(г)лїи сѣои. з дѣа сѣго выложенои бгѣогласнымъ ма(т)ѣѣ(м). Которого ве(д)ле писана его называемо сѣымъ еч(г)листомъ. Роукою многогрѣшнаго раба вл(д)це хр(с)тоу именовъ михайла василиевича, Протопопы саноцко(г)[о]. Бгѣоу в троици славимому к оучѣти. И людоу посполитому К доброй наоуце. В которой кнїзе замыкае(т)са главъ кїи. а зачалъ рѣїи. а стиховъ „ѿв и ѿх”.
- 2) Арк. 198 зв., [1561 р.]³⁸: “С помочоу бжїєю. и прч(с)тыа его бгѣмѣре. естъ дописана книга сѣго и всехвалнаго ап(с)ла і еч(г)листа марѣка. роукою многогрѣшнаго раба михаила. боу к оучѣти. и людоу посполитому. к доброй наоуце. в которой то кнїзе замыкае(т)са главъ сїи. а зача(л) оа а стихо(в) „ѿх”.

- 3) Арк. 335, 1561 р.: “За помочоу бжїєю, есть dokonана книга. с҃го и славнаго ап(ст)ла і єв(г)листа хѡа лоуки. в которой книзе. замыкает҃са главъ к҃д. а зачаль. р̄ и дї. а стиховъ. двѣ тисачи, и ѡсмьсотъ. б҃гоу коу читаноу. а посполитымъ людемъ коу добромю вырзоумленю. презъ писара михайла василїевича. зъ санока. По бжїемъ нароженїи лета, „ā ф̄з̄ā-го”.
- 4) Арк. 442 зв., 1561 р.: “За помочоу божою, есть съвршена четвѣртаа книга, нового закона. с҃гои єв(г)лии. з дѡа с҃го выложенои прѣ(з) с҃го а славна(г)[о] и всехъ възлюблен҃наго ап(ст)ла і єв(г)листа, іоанна б҃гословца, и напер҃сника г҃на. при цркви. рождества б҃цародичина [!] монастыра прѣвосоп҃никого [!]. рокоу по бо(ж)емъ нароженїи, „ā ф̄з̄ā, роукою михаила василїевича протопопы саноцко(г)[о], для читаня цркви бжїи(х). а для наоуки людоу хр(с)тіан҃ско(г)[о]”.

Про те, що ці записи писані не рукою Михайла Василїевича, свідчить відмінність почерку заключних записів та сумаріїв від почерку колофонного запису, зробленого каліграфічними літерами власноруч Михайлом Василїевичем у кінці книги на арк. 481 зв.—482 зв.

Можна навести й різнобій у посиланнях на ім’я у тексті записів, що, на нашу думку, не міг зробити Михайло Василїевич, наприклад: “роукою многогреш҃наго раба ... именемъ михайла василїевича, Протопопы саноцко(г)[о]”, “роукою многогреш҃наго раба михаила”, “презъ писара михайла василїевича. зъ санока”, “роукою михаила василїевича протопопы саноцко(г)[о]”. У колофонному кінцевому запису Михайло Василїевич називає себе “многогреш҃ный, слоуга, або рабъ бжїи Михаило Василїевичъ с҃н протопопы саноцкого”. У запису на арк. 442 зв. є помилка у назві монастыря: “монастыра прѣвосоп҃никого”, в колофонному записові правильно передано назву монастыря “Пересопницкого”.

Михайлом Василїевичем, основним писцем пам’ятки, зроблено три записи маленьким півуставом з елементами скоропису, темно-коричневим чорнилом:

- 1) Арк. 3, [1557 р.]³⁹: “Dokonana есть Прѣшаа часть Наоуки Читана. Презъ рокъ С҃го Єв(г)ліа. В Дво(р)ци монастыри Жєслав҃скѡ(м). При цркви С҃тыа и живоначал҃ныа Тр(о)ца. А почало(с) есть Писати Сїє Єв(г)ліє рокоу

„ѡѡѡѡ-го. м(с)ца авгѡ(ст) ѡѡ. На день ОУспенїа Пр(с)тыа нашеа Бѡѡа и Пр(с)но Дѡѡи Мѡѡа”.

- 2) Арк. 476 зв., [1561 р.]: “Зде пакъ, скончались єѡ(г)лїа всего годища. А на день, пас’хы, сѡго и славнаго въскр’сенїа, гѡ бѡ сѡстела нашего їѡ хѡ. воз’ми в клоучи. которыи ти єсть наперє(д) єѡ(г)листа сѡго матьѡѡа поставлено. И ѡтоле дрѡжи радъ на в’весь годъ”.
- 3) Арк. 481 зв.–482 зв., 1561 р., перша літера кїноварна: “Ю(ж) за помочоу Бѡѡїю маєшь всѡ зоуплѡна выписаныи книги чєтырє(х) єѡ(г)листовъ, выложеныи изъ языка блѡгарского на мовѡ роускоюу читачоу милыи. Которыє соу(т) доконаны, в лєто тиса(ч)ноє. фѡ, ѡѡа. на пама(т) ѡсѡкновєнїа, Сѡго и славнаго пр(о)рка и предитєчѡ и кр(с)титєла Гѡѡа їѡан’на. м(с)ца авгѡуста, кѡ-го дѡѡа. При дрѡжавѡ, Жик’гимон’товичоу Авѡустє кроли пол’скомъ. великомъ кѡѡи литовскомъ, роускомъ, проускомъ, жомои(т)скомъ, мазовецкомъ, пѡоу и дєдичоу на то(т) часъ боудоучомъ. Накладомъ, блѡговер’нои, и хр(с)толюбивои, кнѡнѡ Козминои Ивановича Жєсла(в)скои. кнѡнѡ Параскєѡгїи възван’нои Настасѡ Юрєвны Голша(н)ско(г)[о]. И при блѡговерномъ, и хр(с)толюбивомъ кѡѡю їѡан’нє, Фєдоровича Чрѡторыйскомъ. зятю єи мл(с)ти. И при блѡговернои и хр(с)толюбивои кнѡнѡ єго Єѡдокїи. Тыи книги чтырє єѡ(г)листоѡе соу(т) оустроєны кро(т)кымъ смирен’нымъ и бѡлюбивымъ єр’монахо(м) Григорыє(м) архиман’дритомъ Перєсопницкимъ. силою Бѡѡїю и поспѡшенїємъ Сѡго Дѡѡа. и молєнїємъ Сѡѡа вл(д)ча нашеа Бѡороди(ц) занє нє любиль злата и сребра тлєющихъ. алє имєль любовь, и прилєжанїє кѡ бж(с)твномоу писанїю. ѡ которє проси(л) Гѡ Бѡ, // вѡдѡє и вночи такъ мовачи. Гѡ сподоби мєнє видѡти дєла сєго конєць, и почитати в нємъ начєрѡтан’наа писмєна. сѡѡѡи чєтыр’ми єѡ(г)листы. Ма(т)ѡѡємъ, Мар’комъ, Лоукою, ї їѡан’номъ. В которы(х) жє то. лєжать таємницѡ цр(с)тва нб(с)ного. блѡговѡщенїа, рожєства, крєщєнїа, и оу(ч)нїа, чоу(до)творєнїа. прєѡбращєнїа. и стр(с)ти(и). погрєбєнїа, и въскр(с)нїа ѡ мѡртѡвхъ. възнєсєнїа єжє на нбса, и послана Дѡѡа Сѡго, на Сѡѡа своа оучѡкы а ап(ст)лы. И сѡдєнїа ѡдєсноую Бѡ ѡѡѡа. И пакы втораго славнаго и

страшна(г)[о] пришествіа его. Коли придетъ соудити живы(х) а мртвы(х), албо такъ речи, праведны(х) и грешны(х). И заплатоу давати каждомуу противъ слоу(ж)бы є(г)[о]. А иже єсть такъ изведен[а] таа то книга Сѣаа Єν(г)ліа, ис преписками дробнаго писаніа. въ ѡчертахъ положеного. гдє знаменує(т)са г'лава. То для людїи законоу рым'ского, сирєчь латинань. А иже єсть прекладана изъ языка блъгар'ского на мовоу роускоюу. то для леп'шо(г)[о] вырзоумлена людоу хр(с)тіан'ского посполитого. Ѡ томъ товаришѣ милыи не скрѣби. але дрѣжи такъ, якъ єсмо ти в перє(д)нємь оуказанїи, а постановлен'номъ по кон'ци блговестїа стлѣпа Іѡан'нова ѡзначили. тоє все радоу пил'ностью и прилежанїємь, выш'ше речєн'ного, монаха Григорїа, архиман'дрита Пересопницкого, постановлен'но є(ст). Прото иже єсми єще недооумель, пре несталость розоума моего. Был' бо мой разоумъ в тыа днїи моутєнь яко воды в рекоу приходашїи из' горь. и яко плъныи былины ѿ вѣтровъ колеблемы. для троски сєго мимо идоучого света. Прото жь вышє речєн'ныи смирен'ныи ар'химан'дрить Григорїє, имель пил'ность и любовь к писанїю сєи книги. котораа для пил'ности и любве єго сѣврѣшиласа. Якъ же ї ап(ст)ль Павель, в ри(м)ско(м) посла(н)и, ѿ таковы(х) пишєть мовачи. Братїє любаци(м) Бѣ все доброе єсть поспѣшно. а наболеи кто єго ѿ то с пил'ностью просить. Як же ї Иѡан'нь єν(г)листа ѿ то(м) посведчаючи пишєть. в главе дї, а в за(ч)лє, мѣ. Всакомуу просащомоу боудєть дано. Я тыжь многогрешныи, слоуга, або рабь бжїи Михаило Василїєвичь снѣ протопопы саноцкого. того тыжь, и оучєнь. // Надеючиса я, на тоє слово тебе вл(д)кы и Хѣ моего. а не по моеи оумєетности. але по доброти дан'ной мне ѿ тебе истин'наго Бѣ. похотєль єсми написати сїю книгоу Сѣоую Єν(г)лію. наукоу людоу мєшкаючомуу в ново(м) тастамен'тє, або в ново(м) законѣ вѣры хр(с)твы. котороую єсми за помочоу Бжїєю и исписаль. Накладомъ вышєѡписаной блговер'ной и хр(с)толюбивои кнїги Козминой Ивановича Жєславской. кнїгнѣ Парасковїи възван'ной Настасѣ Юрєвны Гольшан'ского. Прото (ж) прошоу ва(с) сїєн'ници ѿцїи и дїакони, и в'си которыи єсте в клиросє(х) причтєн'ныи, слоугы црѣквыни. єсли в ко(т)рой главе, либо зачалє либо поча(т)коу либо кон'ци

изгроубихъ. с товаришемъ мовачи, ал'бо в помыслѣ(х) сегосветни(х) мыслачи, исправляйте, а не зле речѣте писав'шему. Але просѣте Бѣ та(к) мовачи. Все нехай боудеть бл҃гоугодно и подобно твоєму чл҃колюбномуу мл(с)рдію. Тыжь и ме(н) Сїсе спси по милости твоєи. и по многим' щедробливостамъ твоимъ. И даи мнѣ абыхъ тебе единого истин'наго, Б҃га. хвалиль, ѿнїѣ, ажъ и до смр҃ти моеи. А затымъ нехай боудеть хва(л) и честь, Б҃гоу Ѡцѣоу. съ Сїно(м) и Дх҃омъ, Ст҃ымъ на вѣкы вѣчныи, славне, триваючемоу. Аминь”.

У рукопису є записи й пізніших часів:

- 1) Вкладний запис, зроблений 17 квітня 1701 р. на нижньому полі арк. 2–7, староукраїнською мовою, півуставом, темно-коричневим чорнилом: “Сїє Єв(г)ліє прислано и дано є(ст) ѿ ясне вел'можного егѡ мл(с)ти п. пана // Іоанна Мазепы. войскъ єго цр(с)кого пресвѣтлого величества Запорозки(х) // обоихъ сторонъ Днѣпра гетмана, и славного чина Ст҃го ап(ст)ла Андреа кавалера, // до пр(с)тла переаславскогѡ еп(с)пскогѡ; который ѿ єго жъ ктиторской мл(с)ти // созданъ, ѡновленъ, и драгоцѣнними ѡтвари цр҃ковными оукрашенъ, при // преосцїє(н)но(м) еп(с)пѣ Захарїїє^ Корниловичѣ. Рокѡ „аѡа, априла зї дна”.
- 2) Бібліотечний запис, зроблений [1799 р.]⁴⁰ на нижньому полі арк. 2–8, латинською мовою, скорописом, темно-коричневим чорнилом: “Ex libris bibliotheca seminarij parvo rutheni Pereiaslaviensis” (Із книг бібліотеки семінарії малоруської Переяславської).
- 3) Власницький запис, зроблений у ХІХ ст. на арк. 20, літерами, стилізованими під друковані, темно-коричневим чорнилом: “Сїє рѣкописное четверо-Евангелїє писано 1556 года въ монастырѣ Жєславскомъ при церкви Св. Живоначальнаыя Троицы, а написано многогрѣшнымъ слѣгою, рабомъ бж҃їимъ, Михаиломъ Василїевичемъ сыномъ протопопы саноцкаго”. На цьому аркуші, на верхньому і нижньому полях, іншим почерком ХІХ ст. темно-коричневим чорнилом написано: “Евангелїє”. Цим же почерком на нижньому полі арк. 372 зазначено “Іоаннъ”.

Збереж еність рукопису

Рукопис повний, втрачених арк. немає. У своїх описах М. Думитрашко та П. Житецький, посилаючись на вказівку в Післямові, вважали, що між верхньою дошкою та текстом був втрачений малюнок із зображенням розп'яття Христа⁴¹. Але уважне прочитання тексту Післямови показує, що розп'яття Христа було саме на верхній дошці оправи, а між дошкою та текстом аркуша не було. На початку Післямови, арк. 443, йдеться не про малюнок, а про Науку читання. Також писцем вказується і на розміщення розп'яття Христа на верхній дошці оправи, на якій є зображення "...мєли, в предьписа(н)но(м) ключи. постановлен'но(м) в сеи книзе, пре(д) сты(м) єв(г)лїсто(м) ма(т)ѳеємь, по(д) дьщ'кою врѣхнею. На ко(то)рой то єсть выѡбражен'но, распатїє, г̃а, б̃а, сп(с)тла нашего їѵ, х̃а". У доповнення можна вказати й на те, що на звороті форзаца (арк. 1) відбилися фарби заставки та головного ініціала тексту, розміщені на арк. 2. Це також означає, що між форзацом та текстом не могло бути аркуша із зображенням Христа.

Кольорове оздоблення частково осипається, наявні відбитки заставок, заголовних великих ініціалів початку глав на сусідніх аркушах. Пергамент перших зшитків Євангелія від Матвія хвилястий, – це пояснюється тим, що певний час рукопис не мав оправи, а захисним аркушем слугував форзац (арк. 1), дуже затертий та заплямований під час використання. Перші зшитки зазнали впливу підвищеної вологості оточуючого середовища, є водяні плями на початку та в кінці рукопису, через що вицвіло чорнило на аркушах першої половини тексту Євангелія від Марка та іноді в інших Євангеліях.

На початку рукопису краї аркушів пошкоджені. Забруднені праві нижні кути, що свідчить про активне використання рукопису; відсутні праві нижні кути – арк. 2, 8, 61, 67, 84, 113, 125, 130, 139, 172, 187, 457, 481, 482; верхні кути – арк. 2, 8, 29, 62, 427; розірваний нижній кут арк. 68. Розірвані береги: праві – арк. 9, 10, 27, 31, 70, 80, 139; нижні – арк. 26, 83, 109, 341; відсутні шматки берегів – арк. 45, 74. Воскові плями на арк. 406 зв.–407.

На пергаменті є пошкодження, зроблені під час обробки шкіри: дірки – на арк. 13, 17, 26, 45, 55, 71, 80, 82, 85–88, 94, 95, 101, 104, 109, 131, 185, 188, 230, 263, 242, 367, 257, 434, 440, 456, 458 та ін.; тріщини – на арк. 40, 55, 113, 116, 125 та ін., які були зшиті, наявні лише сліди від голки.

Старі шифри

в Пересопницькому Євангелії наявні: 1). На звороті верхньої кришки оправи, зроблені простим олівцем “144”; фіолетовим чорнилом “121”; коричневим чорнилом “50300”; чорним чорнилом, перекреслено – “I. 1. 1” (такий же шифр і також перекреслений є на форзаці верхньої кришки оправи) та під ним “I. 1. 51”. 2). На паперовому аркуші форзаца верхньої кришки оправи, простим олівцем проставлено “КПЛ 147”. На звороті верхньої кришки оправи приклеєні дві жовті друковані наклейки: “Музей Полтавщини п-в. № ___”.

Шифри належать бібліотекам Переяславської та Полтавської семінарій, Полтавському історико-краєзнавчому музею та заповіднику “Києво-Печерська лавра”, до якого пам’ятка потрапила випадково після Другої світової війни.

Пересопницьке Євангеліє було передано із заповідника “Києво-Печерська лавра”, за сприяння С. Маслова, на постійне зберігання до відділу рукописів Державної публічної бібліотеки УРСР⁴² 24 грудня 1948 р., а вже 25 грудня 1948 р. рукопис був заінвентаризований у ф. I за № 15512, за яким зберігається й понині⁴³.

Література з опису пам’ятки

Инвентарь Пересопницкого монастыря и села Пересопницы, составленный бывшим его игуменом Симеоном Косовским при передаче монастыря своему преемнику игумену Макарию Созанскому, 1600 г., окт. 25 // Архив Юго-Западной России.– К., 1883.– Т. 6.– Ч. 1: Акты о церковно-религиозных отношениях в юго-западной Руси (1322–1648 гг.).– С. 294; [Бодянский И.М.] Донесение г. министру народного просвещения магистра Московского университета из Праги от 25 марта ст. ст. 1838 г. // Журн. М-ва нар. просвещения.– 1838.– Кн. 5.– С. 392–400; Максимович М.А. Воспоминание о городах Пересопнице и Дубровице и о князьях, ими владевших // Киевлянин.– 1840.– Кн. 1.– С. 232–244; Максимович М.А. Книжная старина южнорусская // Временник императорского московского общества истории и древностей российских.– М., 1849.– Кн. 1.– С. 1–2; Думитрашко Н. Замечательная рукопись Полтавской семинарии – Пересопницкое евангелие.– Полтава, 1874.– 29 с; Терещенко А.В. Евангелие княгини Жеславской // Библиогр. зап.– 1861.– Т. 3.– С. 457–467; Житецкий П. Описание Пересопницкой рукописи XVI в. с приложением текста Евангелия от Луки, выдержек из других евангелистов и 4-х страниц снимков.– К., 1876.– 79, IV с.; [Стасов. В.] Славянский и восточный орнамент по рукописям древнего и

нового времени / Собрал и исследовал Владимир Стасов. – Спб., 1884–1887.– С. 16–17; *Трипольский В.* Полтавское Епарх. Древнехранилище (указатель с описанием).– Полтава, 1909.– С. 31 (№ 121); *Грузинский А.С.* Пересопницкое евангелие как памятник искусства эпохи Возрождения в Южной России в XVI в. // Искусство.– К., 1910.– № 1.– С. 1–53; *Грузинский А.С.* Палеографические и критические заметки о Пересопницком евангелии.– Спб., 1912.– 37 с.; *Павлуцкий Г.* Орнамент Пересопницкой рукописи // Искусство.– 1911.– № 2.– С. 83–92; *Огієнко І.* Українська Пересопницька Євангелія 1556 р. – Тарнів, 1921; *Огієнко І.* Пересопницька євангелія 1556–1561 рр. // Путь правды.– 1930.– № 1.– С. 12–32; *Апанович Е.М.* Вкладные, владельческие, дарственные записи и приписки переписчиков XVI – XVIII вв. на рукописных книгах ЦНБ АН УССР // История книги и издательского дела.– Л., 1977.– С. 49–52; *Запаско Я.П.* Перлина книжного мистецтва // Пам’ятки України.– 1986.– № 3.– С. 24–25; *Чепіга І.П.* Унікальний пам’ятник українського мови – Пересопницкое евангелие // Рукописные фонды ЦНБ им. В.И. Вернадского.– К., 1989.– С. 64–78; *Чепіга І.П.* Національна святиня // Київ. старовина.– 1992.– № 4.– С. 6–11; *Запаско Я.П.* Українська рукописна книга.– Л., 1995.– С. 85–89, 354–363; *Чепіга І.П.* Пересопницьке Євангеліє. Історія відкриття пам’ятки // Бібл. вісн.– 1997. – № 1.– С. 38–39.

1 Детальніше про історію створення Євангелія та дані про монастирі див. у статті *І. Чепіги* “Пересопницьке Євангеліє – унікальна пам’ятка української мови”, поданій до цього видання, а також у записах рукопису на арк. 3, 123 зв., 198 зв., 335, 442 зв., 481 зв.–482 зв., які представлені в кінці опису.

2 Див. статтю *Л. Гнатенко* “Письмо Пересопницького Євангелія та графіко-орфографічні особливості пам’ятки”, яка публікується в цьому виданні.

3 Там само.

4 *Грузинский А.С.* Пересопницкое евангелие как памятник искусства эпохи Возрождения в Южной России в XVI в. // Искусство.– К., 1910.– № 1.– С. 44.

5 Деякі дослідники з цього приводу міркували, що нібито різну кількість аркушів можна пояснити тим, що аркуші зрізувалися, коли писець робив помилки (напр., *Думитрашко Н.* Замечательная рукопись Полтавской семинарии – Пересопницкое евангелие.–

Полтава, 1874.– С. 4–5). Але, на нашу думку, давніми книжниками не дуже зверталася увага на різну кількість аркушів у зошитах, коли матеріалом письма слугував пергамент.

6 *Грузинский А.С.* Пересопницкое евангелие.– С. 8–43; *Грузинский А.С.* Палеографические и критические заметки о Пересопницком евангелии.– Спб., 1912; *Павлуцкий Г.* Орнамент Пересопницкой рукописи // Искусство.– 1911.– № 2.– С. 83–92; *Запаско Я.П.* Орнаментальне оформлення української рукописної книги.– К., 1960. – С. 6, 14, 63, 71, 78–84; *Запаско Я.П.* Перлина книжного мистецтва // Пам'ятки України, 1986.– № 3.– С. 24–25; *Запаско Я.П.* Мистецтво української рукописної книги.– Л., 1993.– С. 9, 14, 19, 26, 31, 75; *Запаско Я.П.* Українська рукописна книга.– Л., 1995. – С. 85–89, 354–363.

7 Див. детальніше про стиль оздоблення рамок-заставок у згаданих вище працях Я.П. Запаска.

8 *Житецкий П.И.* Текст Евангелия Луки из Пересопницкой рукописи // Тр. III Археол. съезда в Киеве.– К., 1878.– Т. 2.– С. 56.

9 Я. Запаском помічено, що стилістично м'яка рельєфність мотивів споріднює їх із декоративними оздобленнями львівських архітектурних споруд другої половини XVI ст. (*Запаско Я.П.* Орнаментальне оформлення.– С. 82).

10 О. Грузинський, досліджуючи художнє оздоблення пам'ятки, вказував на те, що така сама заставка є на першому аркуші Патерика Печерського 1554 р., рукопису з бібліотеки Києво-Печерської лаври (*Грузинский А.С.* Пересопницкое евангелие.– С. 9). Проте це твердження вченого виявилось неточним. Проведене нами зіставлення двох заставок виявило, що заставка в Патерику Печерському (1553–1554 рр., зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського під шифром: ф. 306 (Зібрання бібліотеки Києво-Печерської лаври), № 386 п/157) зовсім інша, проте обидві заставки різних рукописів виконані в одному балканському стилі, виписані різнобарвними та золотавою фарбами, з використанням українських народних декоративних елементів.

11 Я. Запаско для цих заставок вживає термін “плетінчастий стиль” (*Запаско Я.П.* Мистецтво української рукописної книги.– С. 36).

12 *Запаско Я.П.* Перлина книжного мистецтва. – С. 25.

13 Там само. – С. 24–25.

14 Инвентарь Пересопницкого монастыря и села Пересопницы, составленный бывшим его игуменом Симеоном Косовским при передаче монастыря своему преемнику игумену Макарию Созанскому, 1600 г., окт. 25 // Архив Юго-Западной России.– К., 1883. – Т. 6. – Ч. 1: Акты о церковно-религиозных отношениях в Юго-Западной Руси (1322–1648 гг.).– С. 294.

15 *Бодянский И.М.* Донесение г. министру народного просвещения магистра Московского университета Иосифа Бодянского из Праги от 23 марта 1838 г. // Журн. М-ва нар. просвещения.– 1838.– № 5.– С. 392–400. Грузинський, описуючи рукопис у 1910 р., поставив під сумнів малиновий колір покриття (*Грузинский А.С.* Пересопницкое евангелие. – С. 4).

16 У 60-х роках ХІХ ст. Переяславська семінарія переходить до Полтави, куди в складі бібліотеки потрапляє і Пересопницьке Євангеліє (Див.: *Грузинский А.С.* Пересопницкое евангелие. – С. 4).

17 *Думитрашко Н.* Указ. соч. – С. 4.

18 Детально про мову пам'ятки див. у статті *І. Чепігу* “Пересопницьке Євангеліє – унікальна пам'ятка української мови”, поданій до цього видання.

19 Из списків пам'ятки відомі два найважливіших: 1. Волинське Євангеліє 1571 р. (*Трипольский Н.И.* Волынское рукописное Евангелие XVI века // Волинский историко-археологический сборник.– 1900.– Вып. 2. – С. 1–114.). 2. Уривок Літківського Євангелія кінця ХVІ – початку ХVІІ ст. О. Грузинський уважав часом його написання 1595–1600 рр. (Див.: *Грузинский А.С.* Пересопницкое евангелие.– С. 3; *Грузинский А.С.* Из истории перевода Евангелия в Южной России в XVI веке. Летковское Евангелие // Чтения в Ист. о-ве Нестора летописца.– К., 1911. – Кн. 22, вып. 1/2.– С. 42–79; Вып. 3.– С. 81–124; 1912.– Кн. 23, вып. 1.– С. 1–48).

20 Коментуючи ці дані, *І. Огієнко* наголошував, що переклад здійснено з мови старослов'янської мовою українською. В Україні в ХVІ ст. розрізняли сучасну на той час церковнослов'янську мову, яку тоді прийнято було називати словенською (славенською, слов'янською, словінською тощо), від мови старих слов'янських перекладів Святого Письма – старослов'янської, яку тоді називали болгарською (*Огієнко І.* Українська літературна мова ХVІ ст. і український Крехівський апостол 1560-х рр.– Варшава, 1930.– С. 183).

21 *Думитрашко Н.* Указ. соч.– С. 8.

- 22 *Житецкий П.* Описание Пересопницкой рукописи XVI в. с приложением текста Евангелия от Луки, выдержек из других евангелистов и 4-х страниц снимков.– К., 1876.– С. 4.
- 23 Див.: *Ченіга І.П.* Національна святиня // Київ. старовина.– 1992.– № 4.– С. 8.
- 24 *Janów J.* Źródła Ewanqelji Peresopnickiej // Slavia.– 1927.– R. 5, z. 3.– S. 470–499.
- 25 Див.: *Бодянский И.* Указ. соч.– С. 392–400; *Думитрашко Н.* Указ. соч.– С. 15; *Житецкий П.* Описание Пересопницкой рукописи.– С. 1–2; *Janów J.* Op. cit. – S. 470–499. *Огієнко І.* Пересопницька евангелія 1556–1561 рр. // Путь правды. – 1930. – № 1. – С. 12–32; *Грузинский А.С.* Пересопницкое евангелие.– С. 24; *Ченіга І.П.* Національна святиня.– С. 7; *Болянівська М.* Переписувачі книжок як культурні діячі України. XV – перша половина XVII ст.– Л., 1994. – С. 21–22.
- 26 *Грузинский А.С.* Пересопницкое евангелие. – С. 3.
- 27 *Німчук В.В.* Староукраїнська лексикографія в її зв'язках з російською та білоруською.– К., 1980. – С. 46.
- 28 Про письмо та правопис пам'ятки див. статтю *Л. Гнатенко* “Письмо Пересопницького Євангелія та графіко-орфографічні особливості пам'ятки”, подану до цього видання.
- 29 Можливо тому, що його роль в роботі була тільки як копіїста, а можливо ним був сам архімандрит Григорій. Це припущення зроблено в статті *Л. Гнатенко* “Хто писав Пересопницьке Євангеліє 1556–1561 рр.?” // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство : Міжвід. наук. зб.– К., 2001.– Вип. 3. – С. 457.
- 30 Це – “Сказаніє ѿ главахъ и зачалє(х) ѿ поча(т)ко(х), и коньцєхъ, чтомымъ єв(г)ліамъ. оутрѣнимъ. и литор'гїинымъ”. У ньому вміщуються звернення до священників, дияконів і всіх причетників церковних з вибаченням за можливі помилки та детальні настанови, як читати це Євангеліє в церкві при Богослужінні та ін. (Див.: *Думитрашко Н.* Указ. соч. – С. 12–13).
- 31 *Ченіга І.П.* Глоси Пересопницького Євангелія і питання нормування староукраїнської літературної мови XVI ст. // Питання східнослов'янської лексикографії XI – XVI ст.– К., 1979.– С. 64–69.
- 32 *Думитрашко Н.* Указ. соч. – С. 9, 10–11, 12, 13.
- 33 Потрібно чотыр'дєса(т).

- 34 Потрібно *знаменію*.
- 35 Потрібно *робот'никомь*.
- 36 Потрібно *якъ*.
- 37 Дату поставлено за даними запису на арк. 3 та палеографічним аналізом почерків основного тексту пам'ятки.
- 38 Дата запису приблизна, поставлена за даними записів другої частини пам'ятки та палеографічним аналізом почерків основного тексту.
- 39 Дата встановлена на основі змісту запису, в якому вказано, що спочатку було написано Євангеліє від Матвія, робота над яким завершилася через рік, тобто влітку 1557 р., і тоді була написана перша частина Науки читання, після якої і вміщено цей запис.
- 40 Точно не відомо, коли цей запис було зроблено, але, як зазначав свого часу М. Думитрашко, він не міг з'явитися раніше 1799 р., оскільки тільки в цьому році єпископ Переяславський, який уважався з 1701 р. коад'ютором Київської Митрополії, отримав титул Малоросійського Переяславського. У цей же час звичайно така назва була дана і місцевій семінарії (*Думитрашко Н. Указ. соч.*– С. 19).
- 41 *Думитрашко Н. Указ. соч.*– С. 5; *Житецкий П. Описание Пересопницкой рукописи.*– С. 14.
- 42 Нині – Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (ІР НБУВ).
- 43 Євангеліє було передано до бібліотеки згідно з розпорядженням Комітету в справах культпросвітніх установ УРСР від 26 жовтня 1948 р. за № І–622 (Арх. ІР НБУВ, оп. 1, № 50, с. 25) завдяки зусиллям С.І. Маслова (1880–1957), українського літературознавця і книгознавця, чл.-кор. АН УРСР, члена Бібліотечної ради Президії АН УРСР, який ґрунтовно вивчав давню літературу і писемну спадщину України. Архів ученого зберігається в Інституті рукопису НБУВ – ф. 33.